

UDK: 329(497.5) HSS »1941«
92 Tortić, J. »1941«
Stručni članak
Primljeno: 26. 6. 1997.

Svjedočanstvo Janka Tortića o Hrvatskoj seljačkoj stranci i o travanjskim događajima 1941.

JERE JAREB

Sveučilišni profesor u mirovini, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor objavljuje nepoznati spis Janka Tortića (1902.–1962.), narodnog zastupnika Hrvatske seljačke stranke. Tortićev spis važan je za istraživanje djelatnosti HSS-a, napose za događaje, koji su se zbili neposredno prije uspostave NDH-a. Spis je popraćen uvodom i bilješkama.

U maloj ostavštini Janka Tortića, koja je u mom posjedu, nalazi se spis bez naslova, koji se ovdje po prvi put objavljuje. Nastao je početkom 1948. kao svjedočanstvo u korist njemačkog diplomata Edmunda Veessenmayera, koji je bio izveden pred međunarodni sud kao ratni zločinac. Spis je bez sumnje bio predan Veessenmayerovom odvjetniku i preveden na njemački.¹ Nije mi poznato je li Tortićevo svjedočanstvo bilo upotrijebljeno na sudu. Sam Janko Tortić kod svojih posjeta gradu New Yorku sredinom 1950-ih godina, gdje sam tada živio, govorio mi je da je detaljno opisao svoj udio u travanjskim događajima 1941., ali da još nije vrijeme za objavu tih uspomena.

Janko Tortić umro je u Los Angelesu 30. rujna 1962. godine kod svoga prijatelja svećenika zagrebačke nadbiskupije Ivana Kokota (1905.–1996.). K njemu je došao u Los Angeles i živio u njegovoj kući do »neposredno pred smrt« i »bio na besplatnom stanu i hrani preko dva mjeseca«. Došao mu je »sa \$ 5.00 u džepu i 5 tona raka«. Velečasni Kokot poput dobrog Samaritanca brinuo se je za njega i uoči same smrti odveo ga u bolnicu, »gdje sam mu mrtvome zatvorio oči«. Velečasni Kokot navodi: »Sahranjen je u mom kaputu, do moga groba (na Calvary cemetery) – uz mauzolej i, uz put – kako smo često skupa pjevali: 'zakopaj me pokraj puta, kud prolaziš mnogo puta'«.

Velečasni Kokot upoznao je Janka Tortića u Križevcima 1930., ali su postali bliski prijatelji 1937.–1941., kad je Kokot došao u Zagreb i postao

¹ Edmund Veessenmayer (Bad Kissingen, 12. studenoga 1904.–1977.). Bio je osuđen 1949. na 20 godina zatvora, ali je pušten iz zatvora 1952. Zatim je bio zastupnikom za Njemačku jednog francuskog parfemskog poduzeća prema vijesti u *New York Times u*, 11. lipnja 1964.

katedralni *regens chori*. Tortić je pjevao u katedralnom zboru i s Kokotom bio barem dva puta tjedno. Vjerojatno 1940. pjevao je lamentacije, »na Veliki Petak, kao narodni zastupnik, što je prenosio Radio Zagreb, uz moj komentar«. Za vrijeme rata rijetko su se vidali, ali jednom zgodom, valjda 1942., Tortić ga je zamolio, »poslan od poglavnika da nađe jednog svećenika koji bi sakrio – spasio Deutsch-Maceljskoga kćer. Što sam i učinio«.

Kokot mi je pisao da je jedan dio ostavštine Janka Tortića ostao u njegovoj, Kokotovoj kući, kada je Janko umro. Zatim, Tortić je uvijek sa sobom nosio jednu »akten-tašku«, koju je posljednjih tjedana života »držao pod jastukom« i koja je »otišla s njime«. Pretpostavljam da je Kokot time mislio reći da je pokopana skupa s njime. Velečasni Kokot mi dalje piše da je »neke stvari« Tortić predao »zemljaku-Petrinju meni nepoznatom«.²

Koncem 1974. doznao sam da bi Tortićeva ostavština mogla biti pohranjena kod velečasnog Kokota, te sam mu o tome pisao 25. siječnja 1975. Odgovorio mi je 8. veljače 1975., ali mi ništa detaljnije nije pisao o Tortićevoj ostavštini pohranjenoj kod njega. O tome sam s njime izmijenio još jedno pismo. Početkom 1978. Kokot se odlučio vratiti u domovinu, da svoje staračke dane provede na rodnoj grudi. Prije polaska predao je Tortićevu ostavštinu velečasnom Janku Segariću, hrvatskom župniku u Los Angelesu, i mome prijatelju iz gimnazijskih dana u Šibeniku. Zamolio je velečasnog Segarića da tu ostavštinu pošalje meni. O tome me je Segarić obavijestio pismom od 6. travnja 1978., a mali paket Tortićeve ostavštine stigao je do mene 14. travnja 1978. Velečasni Kokot nije se snašao u domovini pa se ponovo vratio u Sjedinjene Američke Države i živio u svećeničkom staračkom domu u Los Angelesu, gdje je umro 2. prosinca 1996. u 92. godini života.³

Dodajem ovdje još nekoliko podataka o životu i radu narodnog zastupnika Janka Tortića. Rođen je u Petrinji 21. prosinca 1902. kao izvanbračno dijete Marije Tortić. Otac mu je Lovro Jaklić, koji ga je priznao svojim sinom kada je Janku bilo 30 godina.⁴ Pučku školu polazio je u Petrinji, a gimnaziju u Zagrebu i Osijeku. Nije završio sveučilišne nauke. Od 1927. do 1941. aktivan je u Hrvatskoj seljačkoj stranci. Godine 1927. preuzeo je vođenje obavještajnog ureda u glavnom tajništvu HSS-a. Postaje urednik tjednika *Dom*, glavnog glasila HSS-a i surađuje u njemu i stranačkom dnevniku *Narodni val* do njihove zabrane. Za vrijeme diktature kralja Aleksandra proveo je dvije godine u internaciji i prolazio kroz progone i zatvore. Godine 1935. kandidirao se kao narodni zastupnik u kotaru Glina, ali je zbog neslaganja sa Srbima iz Samostalne demokratske stranke povukao svoju kandidaturu. Na izborima u prosincu 1938. izabran je narodnim zastupnikom u Osijeku. Poslije Simovićevog puča 27. ožujka 1941. sudjeluje u radu na stvaranju samostalne hrvatske države.

² Svi su citati iz pisma Ivana Kokota Jeri Jarebu, 8. veljače 1975.

³ Nekrolog mu je objavljen u *Glasu Koncila* (Zagreb), broj 52. od 29. XII. 1996., 14.

⁴ HAD, MUP RH, Personalni dossier Janka Tortića, broj 302 203: Preslušavanje Janka Tortića u američkom uredu za useljništvo i državljanstvo, Detroit, Michigan, 26. siječnja 1953., 8, 11.

Za vrijeme rata surađuje s vlastima NDH. Pod njegovim vodstvom brojni narodni zastupnici i dužnosnici HSS-a pristupili su Ustaškom pokretu i pred Poglavnikom u hrvatskoj sabornici položili ustašku prisegu 10. kolovoza 1941. Tortić je postao kao državni ministar članom Hrvatske državne vlade 2. ožujka 1942., a od 11 listopada 1943. do konca rata ministrom je zdravstva i udružbe.⁵

Šestog svibnja 1945. odlazi s drugim ministrima Hrvatske državne vlade u izbjeglištvo. Nakon kratkog boravka u Austriji prelazi u Njemačku, gdje boravi u Münchenu i okolici do odlaska u Sjedinjene Američke Države gdje je stigao 4. listopada 1949. Od tada do smrti živi u SAD-u.

Budući da je došao u SAD kao Janko *Torticci*, imao je poteškoća s američkim useljeničkim vlastima 1954., koje su ga željele izagnati iz SAD-a. Ali to je sretno završeno i on je dobio trajni boravak u SAD-u. U Americi je bio aktivan u organizaciji Ujedinjenih američkih Hrvata i sudjelovao je u pripremanju oko saziva Svehrvatskog kongresa u New Yorku koncem kolovoza – početkom rujna 1962. Tada je već bio teško bolestan i nije sudjelovao u radu kongresa.⁶

Tortićev spis bez naslova, koji se ovdje objavljuje, pronađen je u njegovoj ostavštini. Bio je pretipkan na pisaćem stroju bez proreda na 28 stranica u tri primjerka. Prvi, originalni primjerak sačuvan je u cijelosti, a isto tako i prva karbonska kopija. Druga karbonska kopija sačuvana je djelomično. U njoj fale stranice 1.–3., 11., 19., 25., 16. i 28. U ovdje objavljenom spisu popravljene su očite tiskarske pogreške bez posebne oznake. Jezik i pravopis ostali su kako je u originalu. Neke povijesne netočnosti nisu ispravljane. Umeci u uglastim zagradama i bilješke potječu od priređivača Jere Jareba. Imena spomenutih osoba priložena su na koncu. Spis ima bez sumnje povijesnu važnost kada opisuje piščev osobni udio u događajima od 30. ožujka do 5. travnja 1941. Isto tako smatram da Tortićev prikaz djelatnosti hrvatske seljačke stranke uvelike doprinosi povijesnom vrednovanju rada Hrvatskog seljačkog pokreta odnosno HSS-a.

Kod pisanja ovog spisa Tortić nije imao na raspolaganju tekst deklaracije koja nosi datum 31. ožujka 1941., a bila je predana njemačkom predstavniku u Zagrebu Edmundu Veesenmayeru poslije podne 5. travnja 1941. Sada raspolažemo tom deklaracijom u njemačkom prijevodu, kako je bila predana Veesenmayeru, a ovaj je dostavio svojoj vladi. Zbog toga donosimo ovdje neke podatke o samoj deklaraciji i njezin tekst preveden s njemačkog na hrvatski.

Koliko mi je poznato, prvi put je ta deklaracija spomenuta u životopisu jednog od potpisnika, Marka Lamešića (1895.–1944.), kada je bio imenovan velikim županom Velike župe Prigorje sa sjedištem u Zagrebu. Tamo stoji: »S vojskovođom Kvaternikom, Dr. M. Lorkovićem, Jankom Tortićem i Dr. E. Bulatom podpisuje pred početak rata [5. travnja 1941. – op. Jere Jareba]

⁵ Tortićev životopis objavljen prigodom njegovog imenovanja ministrom zdravstva i udružbe: *Hrvatski narod* (Zagreb), V., 858., 13. X. 1943., 3.

⁶ Tomislav Mesić, »Smrt Janka Tortića«, *Danica* (Chicago, Illinois, SAD), 42., 41. od 10. X. 1962. i dokument naveden u bilješci 4.

⁷ Životopis dr. Marka Lamešića, *Hrvatski narod* (Zagreb), III., 128., 22. VI. 1941., 5.

javnosti malo poznatu notu petorice od 31. III. 1941. upravljenu Velikom Njemačkom Reichu, kojom je Hrvatska zatražila vojničku zaštitu protiv balkanskih urotnika«. ⁷

Prigodom imenovanja dr. Ede Bulata (1901.–1984.) poslanikom u Bukureštu objavljen je njegov životopis, u kojem stoji o deklaraciji predanoj Veesenmayeru sljedeće: »Uoči beogradskog puča [od 27. ožujka 1941. – op. Jere Jareba] dr. Edo Bulat našao se slučajno u Zagrebu, gdje je bio u dnevnom dodiru s današnjim vojskovođom Kvaternikom i ministrom Dumandžićem. Tu sastavlja proglas protiv dra Mačeka, koji se je odlučio poći u Beograd. Dva dana prije početka rata [zapravo jedan dan prije, to jest 5. travnja 1941. – op. J. Jareba] supotpisuje poznatu Notu petorice (potpisnici su bili vojskovođa Kvaternik, dr. Mladen Lorković, dr. Lamešić, Tortić i dr. Bulat), kojom se poziva Führera da zaštiti Hrvatsku od balkanskih urotnika«. ⁸

Deklaracija je spomenuta i u životopisu Janka Tortića prigodom njegovog imenovanja ministrom zdravstva i udružbe 11. listopada 1943. Tamo se kaže: »S većinom hrvatskih narodnih zastupnika, pred sam početak rata, stvara zaključak o odcjepljenju Hrvatske od Srbije i stupa u vezu s predstavnikom Poglavnika, te postavlja zdrave temelje suradnje i zajedničkog rada na uspostavi Nezavisne Države Hrvatske«. ⁹

Kako se Tortić sjeća, Veesenmayer je organizirao kratki sastanak između njega i Slavka Kvaternika 5. travnja 1941. u 8 sati ujutro. Na tom je sastanku Kvaternik prihvatio Deklaraciju, koja je bila odobrena od većine hrvatskih narodnih zastupnika i predsjednika kotarskih organizacija Hrvatske seljačke stranke na 31. ožujka. Bez sumnje, Tortić je jedan od glavnih sastavljača te deklaracije. Odlučeno je da će deklaracija biti odmah prevedena na njemački te da će je potpisati po tri predstavnika HSS-a i tri predstavnika Ustaškog pokreta. Veesenmayer, uz potpis generalnog konzula Freundta, obavijestio je odmah o tome ministarstvo vanjskih poslova brzojavom, koji je stigao u Berlin u 14 sati i 40 minuta poslijepodne 5. travnja. Taj brzojav glasi:

»Za ministra vanjskih poslova.

Danas sam osobno pregovarao s Kvaternikom. Pod mojim utjecajem postignuto je sjedinjenje nacionalnih grupa uključivši i desno krilo Seljačke stranke, uz besprijekorno pismeno formuliran program. Doduše još nije upućen poziv njemačkoj vladi, da pruži zaštitu i pomoć na takvoj ojačanoj bazi. Tekst slijedi. Skupljanje podpisa u toku. Nadam se, da će do danas navečer biti završeno. Podpisati će: Kvaternik [u Berlinu dešifrirano: Kaas Vater], Lorković, Dumandžić, Tortić, Košak, Debelasić [Debelić], Lamecić [Lamešić].

Sva ta imena predstavljaju poštene ljude, ugledne i sa pristašama.

Budak je još bolestan i leži u krevetu. Zbog toga mora izostati njegov potpis, jer mu je život u opasnosti. Kvaternik mi je dao časnu riječ, da je podpuno ovlašten od Budaka; molim pravovremenu obavijest najmanje šest

⁸ Životopis dr. Ede Bulata, *Isto*, III., 165., 29. VII. 1941., 14. Bulat je u emigraciji o ovome objavio i svoja sjećanja 1957., kako ćemo kasnije vidjeti.

⁹ Životopis Janka Tortića, *Isto*, V., 858., 13. X. 1943., 3.

sati prije nego će uslijediti objavljivanje izjave, da bi se potpisnici mogli sakriti».¹⁰

Poslije prijevoda Deklaracije na njemački skupljeni su potpisi. Umjesto sedam osoba, kako je javio Veessenmayer, Deklaraciju je potpisalo pet osoba, i to u ime HSS-a Janko Tortić i dr. Marko Lamešić, a u ime Ustaškog pokreta Slavko Kvaternik, dr. Mladen Lorković i dr. Edo Bulat. Dr. Edo Bulat tvrdi da je Kvaternik prevodio Deklaraciju na njemački, a on, Bulat, tipkao na pisačem stroju. To je bilo »jedne večeri [očito bi trebalo biti: prijepodne 5. travnja – op. J. Jareb] »u odvjatničkoj pisarni dra N. N. na Jelačićevom trgu«. Tom zgodom Kvaternik je zamolio Bulata i dr. Milovana Žanića da sastave »jedan proglas na hrvatski narod s pozivom na ustanak i uspostavu Hrvatske Države«.¹¹

Bulatovo pričanje i potpisivanje Deklaracije, odnosno memoranduma, i njezina predaja Veessenmayeru bitno se razlikuje, od Tortićevog prikaza. Bulat tvrdi da su memorandum potpisali predstavnici HSS-a (Tortić i Lamešić), a Bulat ga je tada »odnio dru Mladenu Lorkoviću negdje u pravcu Maksimira, gdje se je Mladen bio sklonio [poslije bijega iz logora Krušćica – op. J. Jareba]. Pročitao ga je i potpisao, pohvalivši mu sadržaj i oblik«. Bulat zatim nastavlja: »Iza toga odlazim na ugovoreni sastanak u gostionici Vranešić pokraj Jelačićevog trga. Prisutno je 5 osoba. Od Niemaca je tu dr. Veessenmayer s još jednim gospodinom.¹² Nekoliko naših čuvalo je stražu oko gostionice. Podpisali smo original na hrvatskom jeziku. Prvi je to učinio Kvaternik, kazavši pri tome: 'Uz pomoć Božju i za Hrvatsku'. Zatim podpišem ja i dometnem nešto slično. Veessenmayer nam čestita i oslovi nas sa 'Exzellenz'.

Kad je dr. Veessenmayer primio potpisani memorandum, oprostio se je od nas izjavivši: 'Rat će biti sutra ujutro i vi se, gospodo, pazite i spremite!'«¹³

¹⁰ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945.* (Navodit će se dalje kao *ADAP*) Serie D: 1937–1941. Svezak XII/I dio, *Dokument 270, 381.–382.* Kod prijevoda ovog brzojava upotrijebio sam uglavnom prijevod Bogdana Krizmana, *Pavelić i ustaše* (Zagreb: Globus, 1978.), 362.–363.

¹¹ Dr. Edo Bulat, »Deseti Travanj. Odlomci XXI. poglavlja neobjavljene knjige dra Ede Bulata, ministra i poslanika Hrvatske: 'Kroz borbe i iskušenja'«, *Hrvatska misao* (Buenos Aires), svezak 23. (1957.), 11.–13., cijeli članak, 9.–24. Bulat je očito pobrkao vremenski prevođenje Deklaracije od 31. ožujka, koje se je dogodilo prijepodne 5. travnja, te spremanje proglašenja protiv Mačeka i za stvaranje samostalne hrvatske države. Budući da je Maček otputovao u Beograd 3. travnja navečer i o tome je bila odmah obaviještena javnost, pretpostavljam da je Kvaternik zamolio Bulata i Žanića prijepodne 4. travnja, da svaki od njih posebno sastavi proglas. Proglas je trebao biti uperen protiv Mačeka i za samostalnu hrvatsku državu. Kvaternik je odobrio Bulatov sastavljen proglas, a ne Žanićev. Međutim, taj Bulatov proglas nije nikada bio upotrijebljen. Poslije Kvaternikovog proglašenja hrvatske državne samostalnosti poslijepodne 10. travnja i čitanja Mačekove izjave istog datuma, Kvaternik reče Bulatu: »Kako si čuo, Maček suraduje, pa prema tome Tvoj proglas ne dolazi više u obzir«. *Isto*, 12.–13. i 18.

¹² Bulat ovdje nije jasan je li bilo prisutno »pet osoba« uključivši Veessenmayera i njegovog pratioca ili je bilo prisutno pet osoba, te Veessenmayer i njegov pratilac. U tom slučaju bilo je prisutno sedam osoba.

¹³ *Isto*, 13. Bulat je ovdje opet nejasan. Izgledalo bi da je hrvatski original Deklaracije bio potpisan pred Veessenmayerom – dakle, trebala su biti prisutna petorica potpisnika, iako je Lorković bio tada bjegunac i ilegalno se skrivao u Zagrebu – i onda

Pričanje Janka Tortića čini mi se stvarnim i logičnim. On tvrdi da je potpisanu Deklaraciju u njemačkom prijevodu on osobno predao tumaču njemačkog generalnog konzulata u Zagrebu, dr. Kreineru, *kriomice* u gostionici Bednjanec, koja je bila po mojem sjećanju na uglu Frankopanske i Varšavske ulice (današnja restauracija »Zagorcu«). To je vrijeme skrivanja i ilegale i upravo je nezamislivo da bi se održao gotovo javni sastanak petorice ili sedmorice osoba u gostionici Vranešić.

Nije razjašnjeno zašto Deklaraciju nije potpisao dr. Šime Debelić, tadašnji odjelni predstojnik Banovine Hrvatske. Bulat kaže da je Dumandžić kao potpisnika forsirao njega, Bulata, »kao predstavnika Dalmacije«.¹⁴

Deklaracija od 31. ožujka 1941., potpisana 5. travnja 1941., bila je dostavljena iz Zagreba njemačkom ministru vanjskih poslova navečer 5. travnja 1941. s popratnim brzojavom. Nažalost, taj dokument tek je u izvatku objavljen u njemačkoj zbirci diplomatskih dokumenata.¹⁵ Bogdan Krizman imao je na raspolaganju potpuni tekst deklaracije i ona glasi u njegovom prijevodu na hrvatski:

»Na sastanku velikog dijela narodnih zastupnika i predstavnika vlade Banovine Hrvatske, predstavnika hrvatskih kulturnih i privrednih institucija, zastupnika svih slojeva naroda iz svih historijskih hrvatskih krajeva bez razlike ili stranačke pripadnosti, održanom u Zagrebu 31. ožujka raspravljalo se detaljno o političkoj situaciji i položaju naroda u Jugoslaviji nakon državnog udara izvršenog u Beogradu 27. III i jednodušno se izrazilo uvjerenje:

Da hrvatski narod, nakon tog događaja i takvog postupka, ne može više vjerovati da mu je u Jugoslaviji moguć miran život, nacionalno širenje i razvitak; da kod srpskog naroda postoji čvrsta volja, da Jugoslavija uđe u rat protiv Njemačke, dok hrvatski narod želi mir i suradnju s njemačkim narodom; da je srpski narod protiv novog poretka u Evropi, dok hrvatski narod ima razumijevanja za novi i pravedniji poredak u Evropi i taj poredak želi; da predstavnici srpskog naroda stoje u službi engleske politike, koja iz vlastitog interesa svim silama radi na tome, da izazove na Balkanu nemir, nered i rat, dok hrvatski narod ne želi da služi interesima Engleske koja je uvijek pomagala hegemoniju Srba nad Hrvatima«.

Zatim su konstatirali:

»Da hrvatski narod već stoljećima posjeduje jaku političku, kulturnu i privrednu vezu s njemačkim narodom;

da je hrvatski narod stoljećima živio svoj vlastiti državni život i da srpska masa u hrvatskim krajevima – nametnuta i pomognuta od strane zapadnih demokracija – nije nikada bila priznata;

da čitav hrvatski narod jednodušno želi da iznova podigne svoju narodnu državu;

mu predan taj hrvatski original. Međutim, Bulat prethodno govori o prijevodu Deklaracije (str. 11.) i njezinom potpisivanju (str. 13.) prije sastanka u gostionici Vranešić.

¹⁴ Isto, 13.

¹⁵ ADAP, isto, bilješka uz dokument 270, 370.

da u hrvatskom narodu žive čvrsta vjera i nada da može pri stvaranju slobodne i nezavisne hrvatske države računati s punom podrškom Njemačke koja je objavila kao ratni cilj: svakomu (nejasna grupa šifara) narodu u Evropi omogućiti slobodni nacionalni razvitak i širenje.

Stoga je jednoglasno stvoren sljedeći zaključak:

I. Jugoslavija je prestala postojati.

Stvara se slobodna nezavisna hrvatska država i ona obuhvaća historijske i u nacionalnom pogledu hrvatske krajeve: Hrvatsku uključujući i Međimurje, Slavoniju i Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu kao i hrvatski dio Vojvodine.

II. Do donošenja ustava odnosno zakona o državnoj vlasti vrši zakonodavnu vlast nova hrvatska narodna vlada u Zagrebu.

III. Dostavlja se taj zaključak vladi Reicha i ujedno se moli da dobiju priznanje hrvatske države od strane osovinskih država.

IV. U cilju zaštite samostalnosti i nezavisnosti novo nastale hrvatske države predstavnici hrvatskog naroda u ime cjelokupnog hrvatskog naroda mole vladu njemačkog Reicha za bezodvlačnu zaštitu i pomoć.

U glavnom gradu Zagrebu, 31. ožujka 1941.

Po skupu opunomoćeni potpisani (slijede potpisi osoba spomenutih u prethodnom telegramu)¹⁶

U nedavno objavljenim zatvorskim sjećanjima Slavka Kvaternika ne spominje se njegova suradnja s Tortićem i predaja Deklaracije Veesenmayeru u subotu 5. travnja. Kvaternik piše: »...u tim sam odlučnim danima izaslaniku Nijemaca predao memorandum 'o političkoj važnosti nastanka hrvatske države za njemačke interese na jugoistoku Evrope'«. ¹⁷ Nije jasno odnosi li se to na Deklaraciju predatu Veesenmayeru 5. travnja

Slijedi sada spis Janka Tortića.

¹⁶ B. Krizman, *nav. dj.*, 363. U bilješci toga prijevoda Krizman piše: »Sastavljač toga memoranduma dr. Edo Bulat piše...«. Međutim, Bulat nigdje ne tvrdi u svojem članku u *Hrvatskoj misli*, *nav. dj.*, na koji se Krizman pozivlje, da je on sastavljač Deklaracije odnosno memoranduma.

¹⁷ *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*. Uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović (Zagreb: Golden marketing, 1997.), 133. Pretpostavljam, da se taj memorandum ne odnosi na Deklaraciju odnosno Notu petorice od 5. travnja. Kvaternik je, naime, imao već spremljen memorandum za razne njemačke predstavnike o hrvatskim zahtjevima za državu i uklapanje hrvatskih ciljeva u njemačke interese. Kvaternika je kontaktirao već 28. ili 29. ožujka 1941. njemački obavještajac Rudolf Kobb, koji nije imao pojma o hrvatskom narodu i njegovim težnjama. »Na njegovu molbu«, piše Kvaternik (*Isto*, 136.), »da bude bolje orijentiran o težnjama Hrvata, dao sam mu kasnije pismena razjašnjenja o važnosti Hrvata i hrvatske države za interese Njemačke«. Vjerojatno je istovjetni ili sličan memorandum Kvaternik predao i Veesenmayeru. Kvaternikovo opisivanje događaja između 27. ožujka i 5. travnja 1941. kronološki je dosta izmiješano, jer mu nisu ostala u sjećanju dva ključna događaja (*Isto*, 128.–141.). To su dolazak Veesenmayera u Zagreb prijepodne 3. travnja i Mačekova odluka da uđe u Simovićevu vladu i otputuje u Beograd poslijepodne odnosno navečer 3. travnja. Kvaternik na primjer datira Mačekov odlazak u Beograd »oko 5. 4. 1941.«. (*Isto*, 132.).

* * *

»G. 1941. obnovljena je starodrevna Država Hrvatska, voljom i odlukom hrvatskih narodnih predstavnika, voljom i suradnjom čitavoga naroda, te je prihvaćena plebiscitarno i s najvećim oduševljenjem.

Država Hrvatska nije stvorena na poticaj Nijemaca.

Zaključak o odcjepljenju Hrvatske od Jugoslavije i sve pripreme za taj čin učinjeni su prije, nego je Nijemcima odgovaralo takovo rješenje.«
Tako kaže rezolucija Hrvata – izbjeglica od 27. XI. 1947.

K tomu imam ja pridodati još ovo:

Meni, kao hrvatskom narodnom zastupniku, u koga su mnogi moji zastupnički kolege i drugi hrvatski prvaci imali povjerenje – bilo je povjereno, da te pripreme nadzirem i koordiniram, te da zaključak provedem, u slučaju, da dr. Maček – čije smo prvenstvo, inače, i ja i drugi narodni predstavnici i prvaci priznavali – iz bilo kojeg razloga, ne bude htio ili mogao proglasiti i provesti odcjepljenje od Jugoslavije i obnovu suverene države Hrvatske.

Kada je 4. 4. prije podne, bilo objavljeno,¹⁸ da je dr. Maček odlučio preuzeti položaj podpredsjednika u vladi generala Simovića te da je odputovao u Beograd, to jest napustio glavni grad Hrvatske, ne saznavši Hrvatsko narodno zastupstvo u svrhu, da ga obavijesti o situaciji, zapita mišljenje i od legitimnih predstavnika hrvatskog naroda zatraži odobrenje za sudbonosni korak, koga je, po njegovom mišljenju, trebalo učiniti – ja sam, vršeći povjerenu mi dužnost, stupio u vezu sa opunomoćenikom njemačke vlade.

Dra Veessenmayera našao sam u njemačkom generalnom konzulatu, gdje sam s njim razgovarao u prisutnosti još dvije osobe.

On je izjavio, da je njemačka vlada – protivno dosadanjem svom stavu – pripravna priznati Državu Hrvatsku i, po potrebi, pružiti joj svoju pomoć.

Na to sam ja pročitao tekst zaključka, odnosno Deklaracije o obnovi države Hrvatske, od 30. [31.] 3. 1941., koju je on, kao opunomoćenik njemačke vlade prihvatio u cijelosti, ne tražeć nikakovu promjenu i ne postavivši nikakova uvjeta.

Dapače, učvrstio nas je u odluci, da prema Italiji budemo odlučni u odbrani svojih nacionalnih i državnih interesa.

U dva dana mojih razgovora i pregovora sa drom Veessenmayerom – to jest od 4. 4. 1941. prije podne, kada je, kao opunomoćenik njemačke vlade, izjavio, da će Država Hrvatska u času proglašenja biti priznata sa strane Njemačke, pa do predaje potpisane deklaracije dne 5. 4. 1941. oko 18 sati – pokazao je on prema željama hrvatskog naroda najveće razumjevanje, a njegovo ponašanje bilo je ljubazno, susretljivo i najprijateljskije.

Danas, kada se dr Veessenmayer nalazi u teškoj situaciji – ne upuštajući se u ocjenu ostalog njegovog diplomatskog i inog djelovanja – ja ga želim uvjeriti o osobnom svom prijateljstvu i podsjetiti ga, da hrvatski narod nikad nije bio nezahvalan, da nikad nije zaboravljao one, koji su mu se pokazali prijateljima.

¹⁸ Obavijest o odlasku dr. Mačeka u Beograd objavljena je u kasnim večernjim satima 3. travnja, kad je Maček već bio u vlaku za Beograd.

* * *

Prema tomu, jer su se događaji pred proglašenje države Hrvatske razvijali ovako i kako ću dalje opisati

nisu i ne mogu biti istinite tvrdnje i mišljenja:

1/ da je Država Hrvatska obnovljena u suprotnosti sa tradicijama i političkim razvojem hrvatskoga naroda;

2/ u suprotnosti sa stoljećima i zadnjih decenija izražavanom voljom hrvatskoga naroda;

3/ u suprotnosti sa razpoloženjem, radom i manifestacijama hrvatskoga naroda i njegovih legitimnih predstavnika zadnjih godina pred rat i u samom času izbijanja rata.

Nisu i ne mogu biti istinita mišljenja i tvrdnje:

a/ da je hrvatskom narodu ideja o izstupu iz tako zvane Jugoslavije i obnovi vlastite nezavisne nacionalne države *sugerirana* od strane Nijemaca i Talijana; ili

b/ da je država Hrvatska hrvatskom narodu nametnuta, kao rezultat potrebe ili taktike njemačke i talijanske diplomacije, odnosno njihovog vojničkog vodstva; ili

c/ da je volja i odluka da Hrvati obnove svoju državu bila nošena samo od jedne male grupe hrvatskih političara i patriota, te da je ta manjina tu svoju volju provela uz pomoć Nijemaca i Talijana.

Odmah, na početku želim i moram naglasiti:

Hrvatski narod nije bio bezlična masa, koju svatko može modelirati kako hoće; on nije bio nesvjestna masa, koja ne zna što hoće, pa joj svatko može sugerirati ili nametnuti svoju volju.

Nasuprot, hrvatski narod bio je tako organiziran i politički svjestan, kako, valjda, ni jedan narod na svijetu. A to zato, jer ga je težak položaj u kome se nalazio u bivšoj Austro-Ugarskoj i još teži u koji je zapao uklopljivanjem u tako zvanu Jugoslaviju, prisilio, da sve svoje snage, sve svoje sposobnosti okupi i poveže u borbi za postignuće svoje slobode i vlastite države.

Ta organizacija nije bila samo stranačko-politička, nego je ona bila obuhvatila sve grane javnoga života i djelovanja i sve narodne slojeve, oba spola, staro i mlado.

Hrvatski narod je znao što hoće;

on je znao *zašto* hoće Hrvatsku, a ne Jugoslaviju;

on je znao *kako* će doći do svoga cilja;

on je bio organizaciono i duhovno dovoljno *jak* i on je bio dovoljno *požrtvovan* i *odlučan*, da podnese svaku žrtvu za postignuće svoje slobode i samostalnosti.

Ukratko: hrvatski narod bio je savršeno organiziran i politički svjestan i to tako svjestan, da ni one, kojima je dao povjerenje, nije slijepo slijedio – ni od njih se nije dao voditi tamo, kamo nije želio poći. Baš zato, on je mogao proniknuti i *bizantinsku* neiskrenost i izdržati *balkanski* teror za vrijeme Karađorđevićeve Jugoslavije.

Baš zato, za vrijeme rata ni *fašizam* ga nije smeo, niti skrenuo s pravog puta.

Baš zato, ne može ga sada, u Titovoj Jugoslaviji, *komunizam* zatrovati, niti ga boljševička nasilja mogu slomiti.

Za dokaz:

1/ Citiranih tvrdnja iz Rezolucije i onoga, što sam još ja utvrdio; na dalje,

2/ da bi bilo razumljivo, kako se moglo dogoditi, da je dr Maček pošao jednim putem, a njegova stranka i Hrvatsko narodno zastupstvo drugim;

3/ da bih protumačio, kako je organizacija »Ustaša« došla do vodeće uloge u Državi Hrvatskoj, potrebno je, da ukratko prikazem:

a/ Povijest Hrvata, osobito one događaje, iz kojih se vidi neprekidnost hrvatske državnosti;

b/ stvaranje Jugoslavije i političke prilike u njoj, osobito s obzirom na problem, koji je poznat pod imenom: hrvatsko-srbski spor, ili hrvatsko pitanje;

c/ organizaciju Hrvatskog Seljačkog pokreta, napose Hrvatske Seljačke Stranke;

d/ Ustaški pokret od 1929.–1941.g. (i od 1941.–1945.g.)

e/ predradnje za čin proglašenja obnove države Hrvatske i tok razgovora sa opunomoćenikom njemačke vlade;

f/ moj život i rad.

Kod ocjene ovih mojih podnesaka, odnosno izjava, treba imati na umu:

[1.]/ Ne stoji mi na raspolaganju stručna biblioteka, pa će prikazivanje starije hrvatske povijesti biti nepotpuno, te, vjerojatno, ne će biti spomenuti svi oni poviesno utvrđeni događaji i činjenice, koje bi još bolje podkrijepile obrađivanu temu.

[2.] / Prije rečeno vrijedi, donekle, i za prikaz događaja između 1918 – 1941.g. K tomu, za vrijeme prijašnje Jugoslavije – jednako kao i sada – bilo je vrlo opasno pisati bilježke i dnevnik, jer su i u njoj od prvog do zadnjeg dana bili na snazi takovi zakoni, da je bila dozvoljena samo još – riječ »sloboda«.¹⁹

Ali, jer sam od najranije mladosti aktivno sudjelovao u politici, a već 1927. preuzeo sam mjesto voditelja Obavještajnog ureda u Generalnom tajništvu Hrvatske Seljačke Stranke i od tog vremena bio i ostao neprekidno u centru rada i zbivanja, poznam političke ljude u Domovini i novoj emigraciji bolje nego itko, a u rad sam bio upućivan prema tomu, kako je rastao moj udjel i važnost u tomu radu.

[3.] / Samo svoj život imam pravo stavljati na kocku, što činim rado, da poslužim većim vrijednostima nego što je život pojedinca, da poslužim – istini i svom narodu.

Zato u svom prikazu pojedinih akcija neću naznačivati imena ljudi, koji su kod toga sudjelovali, osim imena onih, čije je ime neobhodno potrebno spomenuti.

¹⁹ Ovaj odjeljak bio je djelomično precrtan crvenom crtom, te nije jasno je li autor htio ovaj dio izbaciti iz dokumenta.

Mnogi, naime, ljudi, koji su sudjelovali u radu koga ću opisivati, ostali su u Domovini, pa je moguće, još koji i živ. Drugi su opet u emigraciji, ali, također u stalnoj opasnosti. Jedni i drugi, kao i njihove familije, njihovi prijatelji, pa čak i njihova rodna mjesta izvrženi su osveti i teroru sadanjih jugoslavenskih vlastodržaca, a i srbske emigracije.

U vezi, pako, sa predradnjama i samim činom uzpostave hrvatske države, veže me zakletva, prema kojoj (radi se o grupi HSS) »nitko ne smije, niti za sebe, niti za drugoga, priznati sudjelovanje kod toga rada, nego samo u slučaju, da svi sudjelujući jednoglasno stvore drugi zaključak.«

Samo ja smijem i dužan sam govoriti »kada to bude zapovijedao interes, ili tražila čast hrvatskoga naroda.«

[4./ Uslijed nepredvidivog razvoja događaja od časa formalnog proglašenja Države Hrvatske, te, da se ne naškodi višim interesima države; iz osobnih obzira i razloga političkoga oportuniteta – do sada uobće nisu bili prikazani ovi detalji o stranačko-političkim prilikama, koje su vladale, te o raznim akcijama i događajima, koji su prethodili proglašenju Države Hrvatske.

Zbog nepoznavanja tih prilika, akcija i događaja, odnosno zbog poznavanja drugih – za uspjeh ili neuspjeh rada za uzpostavu hrvatske države očito sporedne važnosti – nastala su razna tumačenja, verzije i kombinacije u vezi s tim događajem i činom. Službena propaganda izticala je one momente, koje je smatrala potrebnim izticitati, a stranačke pako grupe, one momente, koji su za njih bili, ili su sada, povoljniji. Danas je to prikazivanje moguće podvrći analizi i kritici, pa se zapažaju praznine, koje, u interesu hrvatskog naroda i hrvatske države, treba izpuniti činjenicama.

I dru Mačku mnogo toga nije poznato.

Spriječen drugim poslovima i (zabavljen prijateljima i) drugim brigama; napuštajući sve više izravni kontakt sa svojim starim suradnicima i suborcima, on je zapravo izpuštao iz ruku bilo naroda. Posljedica toga je bila, da je od g. 1936. polagano počeo gubiti povjerenje naroda i kontrolu nad radom organizacija Hrvatskog Seljačkog Pokreta. Na koncu nije više mogao opaziti niti to, što se događa i u njegovoj najbližoj okolini.

Napose mu nisu poznati događaji u vezi sa proglašenjem hrvatske države. To se vrlo opaža u njegovim izjavama i postupcima, a vjerojatno će se zapaziti i u njegovoj izjavi pred ovim sudom, ako pred njim nastupi kao svjedok, što je moguće, jer je po sudu prihvaćen za svjedoka.

Stvaranje Jugoslavije i političke prilike u njoj od 1918–41.

Od 1102.–1918. godine Hrvatska je bila sa Ugarskom u personalnoj uniji, na temelju – između predstavnika ugarskoga kralja i hrvatskih plemenskih poglavica – sklopljenog ugovora, koji je poznat pod imenom »Pacta conventa«.

G. 1527. izabraše najprije Hrvati, a poslije i Mađari Habsburgovca Ferdinanda za svoga kralja i tako Hrvatska i Mađarska dođoše u državnu vezu s Austrijom.

U drugoj polovici 18. stoljeća pokušашe Austrijanci germanizirati i Hrvate i Mađare, no u tome ne uspješе, te odustaše o daljnjih pokušaja.

Odhrvavši se Mađari pokušaju germanizacije, poprimiše iste metode, to jest, kušahu mađarizirati Hrvatsku.

Hrvati ne popustiše i tako se između Mađara i Hrvata razvi borba, koja potraja do razsula Austro-Ugarske i pospješi to razsulo.

Za vrijeme te borbe Mađarima uspije okrnjiti suverena prava Hrvatske, ali i za sve vjekove kompromitirati stoljetnu državnu zajednicu.

Ipak, do konca Hrvati zadržaše: svoje posebno državno područje, svoga Bana, svoj Ustav, Sabor (parlament), autonomnu vladu i svoju vojsku.

Ovi pokušaji Austrijanaca i Mađara, da absorbiraju hrvatsku narodnost i državnost, uzrokom su, da su Hrvati bili odlučili izstupiti iz ove državne zajednice.

Jedna mala grupa hrvatskih političara, na čelu sa drom Trumbićem i Supilom (obojuca, jedan doskora, a drugi kasnije, umriješe razočarani nad svojom idejom o bratstvu između Srba i Hrvata i o zajedničkoj državi), koja se za vrijeme Prvog svjetskog rata nalazila u emigraciji u Londonu, povela je razgovore sa predstavnicima srbske vlade o stvaranju državne zajednice Srba sa Hrvatima i ostalim Slavenima bivše Austro-Ugarske. Ta grupa političara prihvatila je, zajedno sa predstavnicima srbske vlade, tako zvanu Krfsku deklaraciju (sastanak je održan na otoku Krfu), koja predviđa stvaranje zajedničke države Hrvata, Srba i Slovenaca. Prema toj Deklaraciji, o obliku zajedničke države imala bi odlučiti Konstituanta – izabrana sveobćim, neposrednim i tajnim glasovanjem – bez majorizacije. Tu deklaraciju neki su pokušavali prikazivati kao obvezu za stvaranje zajedničke države. Posebni izaslanik američkog predsjednika Wilsona, Dodge, upozorio je Predsjednika, da dobri poznavaoци svih tih triju naroda vrlo dvoje, da će ...»ti narodi u takovoj zajednici biti sretni.«²⁰

Medjutim, ta podloga za stvaranje zajedničke države bila je već u času stvaranja preslaba, a poslije se posve razpala:

1./ jer pregovarači, koji su nastupili u ime Hrvata nisu od naroda bili ovlašteni za takove pregovore; njihova je legitimacija bila preslaba, a da bi oni imali pravo preuzimati obveze i stvarati odluke o budućnosti hrvatskoga naroda;

2./ jer Srbi nisu ni pristupili iskreno k tim pregovorima, te su poslije tu Deklaraciju posve ignorirali.

Izbori u Hrvatskoj vršeni su pod terorom, a rezultati su bili falsificirani. Ipak je Hrvatska Republikanska Seljačka Stranka dobila absolutnu većinu hrvatskih glasova i mandata, ali nije pristupila radu u Konstituantu.

Ustav Kraljevine Slovenaca, Hrvata i Srba donesen je bez zastupničke većine Hrvata i Slovenaca. Javna je pak tajna, da su glasovi muslimanske grupe »Džemijet« bili dobiveni grožnjama i kupljeni za milijone.

²⁰ Prvobitno je ovaj citat bio duži, no autor je naknadno precrtao olovkom dio koji glasi: »...ako bi i većina Hrvata i Slovenaca u ovom času uistinu željela.« Ovo napominjemo jer u karbonskoj kopiji ovoga teksta ovaj dio stoji kako je prvobitno natipkan. Dodge je bio poslanik SAD-a kod srpske vlade.

Dakle, niti Krfske deklaracije, nije se držalo povodom donošenja Ustava, pa je to bio još jedan razlog više, da je taj Ustav bio proglašen od legitimnih predstavnika hrvatskog naroda ništetnim i za hrvatski narod neobvezatnim.

Ovo je prvi pokušaj *političara* da nađu bazu za političku suradnju između Hrvata i Srba u tako intimnom obliku kao što je državna zajednica. Taj prvi kontakt svršio je razočaranjem. I poslije su političari eksperimentirali sa sudbinom hrvatskog naroda, ali su svi ti eksperimenti, kao i stvaranje zajedničke države, doživjeli podpunu neuspjeh, jer ti političari nijesu vodili računa o razpoloženju i volji naroda, koje razpoloženje je on jasno izrazio time, što za čitavo vrijeme svoga 1.300-godišnjeg susjedstva sa Srbima nikad nije zaželio da stvori zajedničku državu sa Srbima. Glavni razlog tomu jest, što Srbi pripadaju istočnoj bizantskoj kulturi, a vjere su pravoslavne, dok Hrvati od uvijek pripadaju krugu naroda zapadne kulture, a vjere su rimo-katoličke. Nikad nije kod Hrvata postojao osjećaj zajedničke pripadnosti niti zajedničkog interesa sa Srbima. Obratno još manje.

Kada je hrvatski narod odlučio da izstupi iz državne zajednice sa Mađarima i Austrijancima, onda to nije zaželio, a poslije i učinio zato, da se degradira od Europejca na Balkanca u kulturnom smislu. Još manje je želio, da se podvrgne hegemoniji jednog i kulturno i gospodarski nazadnijeg naroda.

Dne 29. 10. 1918., na prijedlog Svetozara Pribičevića, predstavnika Srba u Hrvatskoj, Hrvatski Sabor (parlament) stvara zaključak:

1/ Prekidaju se sve državopravne veze između Kraljevine Hrvatske sa Slavonijom i Dalmacijom s jedne strane te Kraljevine Ugarske i Carevine Austrije s druge strane.

2/ Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sa Rijekom proglašuju se posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji.

U dalnjem – vrlo spretno stiliziranom, no isto tako nejasnom – tekstu, zaključuje se stvaranje zajedničke države Slovenaca, Hrvata i Srba. O formi vladavine i o unutarnjem državnom uređenju odlučit će Ustavotvorna Skupština, unaprijed određenom *kvalificiranom* većinom, koja potpuno *izključuje* svaku *majorizaciju*.

Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, koje je 6. 10. 1918. bilo ustrojeno u Zagrebu, kao revolucionarna vlada – bude priznato vrhovnom vlastću u novoj državi.

Nakon toga budu sjednice Hrvatskog Sabora odgođene na neizvjesno vrijeme, s time, da će slijedeća sjednica biti sazvana pismenim putem. To se za vrijeme Karadorđevićeve Jugoslavije nikada nije dogodilo, jer Srbi nisu željeli ni ti trpjeli, da Hrvatski Sabor kao tisućgodišnja manifestacija hrvatske državnosti i demokratskog shvaćanja države, dalje postoji i radi. Balkanska demokracija je nešto posve drugoga, nego europska demokracija. Danas je to poznato već i drugima.

Sabor, koji je donio spomenute zaključke, bio je izabran g. 1913. na izborima sa *ograničenim* pravom glasa. Izborne parole mogle su biti ove: »Protiv mađarskog nasilja!« – »Za sjedinjene svih hrvatskih zemalja pod vlašću Bana i hrvatske vlade!« – »Protiv financijalne nagodbe!« – »Za trialističko preuređenje monarhije!« – »Za prekid državne zajednice s Mađarima i Austrijancima i za obnovu suverene države Hrvatske!«.

Na stvaranje zajedničke države sa Srbima u to vrijeme *nitko nije ni pomišljao!*.

»Jugoslaven«, »Jugoslavenstvo« bili su pojmovi poznati samo nekolicini intelektualaca i to samo kao sbirni, odnosno geopolitički, *a nikako kao nacionalni* pojam.

Prema tomu, ovaj Sabor mogao je donijeti zaključak o prekidu državno-pravnih veza sa Mađarskom i Austrijom i proglasiti Hrvatsku nezavisnom državom, ali nikako nije smio odlučivati o budućnosti te države. Trebao je završiti svoje zasjedanje donošenjem novog izbornog zakona sa sveobćim izbornim pravom glasa, da se mogu provesti izbori za *ustavotvorni* Sabor.

No Pribićević je znao, da bi se hrvatski narod izjasnio protiv zajednice sa Srbima. Da predusretne sve eventualnosti, posluži se sa Narodnim Vijećem, koje 24. 11. 1918. zaključí, da izaslanstvo od 28 članova toga Vijeća preda srbskom regentu Aleksandru adresu o ujedinjenju Hrvatske sa Srbijom. To bude i učinjeno 1. 12. 1918., uzprkos protesta Stjepana Radića i drugova.

Srbska vojska, koja je, kao saveznička vojska, 15. 11. došla u Zagreb, pomogla je tomu, odnosno bila je memento onima, koji bi se željeli oprieti.

Narodno Vijeće, u kojem je bilo samo nekoliko članova Sabora, još je manje bilo kompetentno za donošenje takovih odluka

Ali, Bizantinac-pravoslavac-Srbin Pribićević izveo je već poslije Prvoga svjetskog rata nešto sličnoga, što poslije drugoga svjetskoga rata na veliko rade Bizantinci-pravoslavci-boljševici-Rusi.

Svetozar Pribićević je bio predteča Gottwalda, Piecka, Rákosia, Paukerice, Dimitrova i druge slične gospode, samo što je on radio pod firmom Slavenstva, a ovi, po potrebi operiraju negdje sa Slavenstvom, a drugdje sa komunizmom.

Prevara prema hrvatskom narodu plaćena je i Pribićeviću, deset godina kasnije, nezahvalnošću sa strane Srba i dinastije. Umro je u emigraciji od posljedica trovanja i s dubokom mržnjom u duši prema svom djetetu Jugoslaviji i prema nezahvalnoj dinastiji Karađorđevića.

Danom 1. 12. 1918. započela je borba hrvatskog naroda za svoj: biti, ili ne biti!

Jer, dok su europski i azijski osvajači svih vremena, raznih rasa i imena hrvatsko državno područje željeli osvojiti, radi njegove strateške ili trgovačke važnosti; trudili se da hrvatski narod predobiju za se, ili da ga pokore, da im ne smeta; dok su ga jedni cijenili, a drugi omalovažavali, jedni poštovali, a drugi prezirali ili mrzili – samu egzistenciju hrvatskog naroda nitko od njih nije nijekao, niti je pokušao da ga biološki uništi, kao što se to pokušavalo učiniti kroz 23 godine u Jugoslaviji, pod vodstvom kulturno najzaostalijeg balkanskog naroda.

Hrvatski narod, nosioc častnog naziva »Antemurale Christianitatis«, 1300-godišnji graničar i branitelj zapadne kulture i civilizacije protiv nasrtaja Iztoka – prevaren je bio i izdan od europskog Zapada, čije su palače, dvorci i katedrale sačuvane, čija se kultura mogla u miru razvijati i čije je materijalno blagostanje moglo napredovati – najviše baš zaslugom tih Hrvata, koji su živim svojih tjelesa kroz 400 godina branili taj Zapad od razarajućeg Iztoka.

Politički i kulturni historičari ne će ovaj postupak nikako drugačije moći razumjeti i protumačiti, nego kao znakom decadence i prvim simptomom teške

bolesti zapadne Europe, koja se bolest sada već razvila do agonije daljnjom amputacijom svojih dijelova do linije – Stettin, bolje Kiel – Triest.

Ali, iako je Zapad izdao Hrvate, oni nisu izdali Zapad, jer častan narod ne može izdati sama sebe.

* * *

O Srbima – kao i o drugim malim narodima – znade Europa vrlo malo. A što i znade, to je ili površno, ili posve krivo. Nemoguće je, a nije ni potrebno, u ovom podnesku prikazati poviest Srba. No radi boljeg razumijevanja, te da se olakša izpravna ocjena problema i način rješavanja toga problema g. 1941., što je predmet ove sudske razprave, potrebno je ipak da spomenemo neke činjenice, koje su u uzkoj uzročnoj vezi sa razvojem događaja g. 1941.

Kada je Europa odlučila izbaciti Turke sa svoga jugoistočnog područja, onda je razplakala svijet nad patnjama balkanskih naroda pod Turcima. Pronašla je najednom, da se tamo nalaze razni kršćanski, junački i što ja znam kakovi sve narodi. Kao da to nisu znali, kada su izmjenično bivali saveznici te iste Turske.

Rusija, za koju je ovo područje osobito interesantno, jer preko njega vodi put prema Carigradu i Sredozemlju – požurila se, da senilnom zapadu predstavi u najljepšem svjetlu svoga šegrtu i štćenika Srbiju. Najednom se pronašlo, da taj narod ima mnoštvo najsjajnijih kvaliteta. Romantički nastrojeno i željno senzacija europsko društvo – vjerovalo je i najnevjerojatnije stvari. Od srbskoga naroda, koji je najvjernije Turcima služio i zato uživao privilegiran položaj – učiniše narod junaka, a od srbskih »hajduka«, koji su na cestama dočekivali bogate i ugledne Turke stvoriše heroje.

U Balkanskom ratu Srbija je uz razmjerno najmanji ulog, izvukla najveći zgoditak.

Prvi svjetski rat donio joj dobitak velikih i bogatih područja.

Do g. 1878. još turski vazal, za 40 godina Srbija je postala važan i – prepotentan faktor u Europi.

Od g. 1912. do 1918. Srbija je popeterostručila svoje državno, odnosno područje za eksploatiranje.

Nije stoga ni čudo, da su ovi brzi i jeftini uspjesi pokvarili taj narod, koji bi – da je normalno rastao i razvijao se – mogao svoje sposobnosti razviti u pozitivnijem pravcu.

Ti brzi i jeftini uspjesi bili su hrana i potvrda za staro njihovo uvjerenje o posebnoj vrijednosti i misiji srbskoga naroda. Hitler je proglasio njemački narod izabranim narodom, a Nijemca »nadčovjekom«, no zakasnio je, jer su se Srbi već pred 100 godina takovima proglasili.

Tko hoće bolje upoznati problem Balkana, mora bolje upoznati Srbe, koji žele, da im svi drugi narodi priznaju prvenstvo i tutorstvo nad sobom, u čemu se uglavnom i sastoji čitav problem. Dobro je stoga bolje upoznati psihu toga naroda, njegov politički odgoj i političke ciljeve, koji su zapravo posljedica toga i takovoga odgoja.

U prvom redu nikada se ne smije smetnuti s uma, da su Srbi svoj kulturni i prvi politički odgoj primili od Bizanta. Tko ne pozna političke metode, propagandu i politički moral Bizanta, neka studira propagandu, metode i politički moral boljševika, jer je to više bizantska, nego Marksova škola.

Falsifikati – napose falsificiranje i izvrtnje poviesti – su posvećeno sredstvo u njihovoj politici. Od bizantskoga princa-historičara pa do srbskih »historičara« 19. i 20. vijeka, sve vrvi od falsifikata na štetu onih naroda istočne i jugoistočne Europe, koji su ostali tvrdi i vjerni zapadnoj kulturi.

U doba, kada je još bilo teško izpitivati podatke iz takovih vrela i dok je još Turska sjedila u Europi – europski su povjestničari za pisanje svojih djela o jugoistoku Europe uzimali kao podlogu djela Porfirogeneta i djela srbskih povjestničara. Rusi su to činili zato, jer su oni i tako zakoniti nasljednici Bizanta, a i iz simpatija za svoga maloga pravoslavnoga brata Srbiju; Poljaci, Česi, Slovenci i Slovaci činili su to iz slavenske solidarnosti; Nijemci, jer im je odgovalo, da nepokorni Hrvati budu što manji i neznatniji, a ostali opet iz komotnosti, ili zbog toga, što nisu mogli ni pomisliti, da naučna djela mogu biti falsifikati ili imati tendencu izvrtnja događaja i činjenica.

Evo nekoliko izvadaka iz djela srbskih povjestničara:
/posebno priloženo/²¹

Ne smijte se ovoj smiješnoj »historiji«, jer je ozbiljne posljedice izazvala. Stotinu godina hranili su – napose primitivni pravoslavni popovi – srbski narod s ovakvom historijom. I još primitivniji narod povjerova, da je tako bilo i da će biti opet tako. I danas još to vjeruje.

Još ovo je vrlo važno spomenuti: Turska je pogodovala pravoslavlju u potiskivanju katolicizma. Pravoslavlje se uvijek ulaguje svakoj vlasti, dok katolicizam u načelnim, temeljnim pitanjima ne pravi s nikim kompromisa, makar i uz najteže posljedice. Pravoslavni živalj u Turskoj bio je lojalan, dapače državotvoran. Katolički pak svijet vodio je križarske ratove protiv Turaka.

Zato Turci dozvoliše obnovu Srbske patrijaršije i dadoše joj kompetenciju na čitavom području, koje su u Europi sebi podložili, to jest ne samo nad bivšim srbskim zemljama, nego i nad hrvatskim, mađarskim, bugarskim i crnogorskim itd. I Srbi su se uživali u uvjerenju, da se njihovo nacionalno područje podudara sa tako stvorenim područjem Pečke patrijaršije.

Uporedite sada pravac njihovih ambicija i njihovog prodiranja od 1878. do 1941., pa si pogledajte zemljopisnu kartu, koja je prošlog rata nadena kod jednog srbskog častnika kralja Petra, vidjet ćete svu opasnost, koja prijete miru od ovakovih bolestnih ambicija.

Vidjet ćete i to, da su oni u tomu pravcu do sada i uspijevali i to najviše baš podporom europskog Zapada, koji je na taj način pomogao sam sebe minirati.

Što je još najvažnije, razabrat ćete odmah i sve uzroke nepovjerenja i uznemirenosti svih susjeda Srbije, odnosno Jugoslavije pod vodstvom Srbije.

²¹ U okviru ovog dokumenta ne postoji nikakav prilog s izvancima iz djela srpskih povjesničara. Je li autor uistinu priložio ovom dokumentu takav prilog ili se on tijekom vremena izgubio, nije moguće ustanoviti.

Zar da Hrvati – k tomu još uz cijenu vlastitog kulturnog, narodnog i državnog uništenja – služe ovakovim luđačkim i zločinačkim ambicijama jednog primitivnog i destruktivnog naroda?!

Sa te perspektive treba gledati na problem, koji je inače poznat pod raznim imenima: »Problem Balkana«, ili »Problem Jugoslavije«, ili »Hrvatsko-srbsko pitanje« a puno bi ga bolje bilo nazvati ovim imenima: »Problem ruskog imperijalizma na Balkanu«, ili »Problem pomicanja granice kulturnog i političkog utjecaja europskog Zapada prema euroazijskom Iztoku«.

Hrvati su taj problem upoznali pred 1300 godina. Ponovo su ga bolno osjetili u zadnjem stoljeću, a napose grubo zadnjih desetljeća.

Tu treba tražiti uzrok borbi Hrvata protiv Jugoslavije. Tu treba tražiti uzrok postupku Hrvata 1941. godine, te njihovoj nepomirljivoj borbi protiv svakoj Jugoslaviji pojavila se ona u bilo kojem obliku.

Hrvatsko pitanje je europski problem!

Za uspješnu odbranu vitalnih interesa Europe, a napose zapadno-europske kulture, uvjet je i logična posljedica – priznanje Države Hrvatske sa njenom vjekovnom historijskom kulturnom i političkom zadaćom.

* * *

Već 5. 12. 1918. dolazi u Zagrebu do krvavoga sukoba sa srbskom vojskom, uz brojne žrtve u mrtvima i ranjenima.

Nedugo iza toga pobuniše se hrvatski seljaci zbog žigosanja blaga, bojeći se nove pljačke, slične onoj, kada su vrijedne austrijske krune zamijenjene za bezvrijedne srbske dinare u omjeru 4:1. I te seljačke pobune budu krvavo ugušene.

Zatvori su puni. Grubi srbski žandari imaju neograničenu vlast.

U Macedoniji dozvoljen je neograničeni lov na Bugare, Albance i Make-donce.

1. V. 1919. bude međunarodno priznata Kraljevina Slovenaca, Hrvata i Srba.

Izbori za Ustavotvornu Skupštinu budu održani 28. XI. 1920. – Hrvatska Seljačka Stranka, pokraj svega terora, dobije veliku većinu hrvatskih glasova i mandata.

Nova vlada bude sastavljena iz članova srbskih stranaka.

Prijedlog dra Trumbića i vođe Muslimana dra Spahe, da se država administrativno podijeli u 5 zemalja, prema historijskim granicama – ne bude prihvaćen. Država bude razdijeljena na 33 okruga i to namjerno tako, da historijske granice ne budu uzete u obzir.

Radić sa Hrvatskom Seljačkom Strankom nije htio surađivati u Konstituenti, a isto tako ni vođa Slovenaca dr Korošec, koji se prije zanašao Jugoslavijom. Dr Trumbić, jedan od stvaraoca Jugoslavije i njen prvi ministar vanjski poslova – glasao je protiv Ustava.

8. XII. 1920. zakleo je Radić svoje pristaše ».....da ne će popustiti, niti odustati od borbe«.

Na izborima 1923. godine, dobio je Radić skoro sve hrvatske mandate.

Da bi upoznao svijet sa prilikama u Jugoslaviji i sa željama Hrvata obilazi Radić europske prijestolnice, napose Paris, London i napokon Moskvu, nu svuda naiđe samo na lijepe riječi i jeftine savjete.

Povrativši se kući, ujedini Radić većinu stranaka u Hrvatski Blok za zajednički nastup u političkoj borbi uobće, a napose na izborima.

U to vrijeme umre kralj Petar, a naslijedi ga, do onda regent, Aleksander. Predsjednik Demokratske (srbske) Stranke Davidović sastavi vladu. Radić odluči, da svoje zastupnike pošalje u parlament, ali budući da ni kod Davidovića nije našao dovoljno razumijevanja, povuče ih natrag. Vraća se ponovo Pašić, koji dade Radića sa čitavim vodstvom HSS utamničiti. I za vrijeme izbora, koje je Pašić raspisao, ostade vodstvo hrvatskog naroda u zatvoru, ali ipak hrvatski narod nije se dao smesti niti zastrašiti, nego još jednodušnije izrazi povjerenje Radiću, odnosno Hrvatskom Bloku.

U ožujku 1925., dade utamničeni Radić, preko svog sinovca Pavla izjavu, da priznaje Ustav i odluči sudjelovati u radu parlamenta i u vladi. Učinio je to na preporuku, koju je dobio za vrijeme svoga boravka u Londonu. I on sam ulazi u vladu. Ali i kao ministar nastavlja borbu za prava svoga naroda napose protiv korupcije, koja je zahvatila i najviše krugove, na čelu sa sinom predsjednika vlade [Pašića]. Nadalje zatraži reviziju Ustava, da se izprave nepravde učinjene Hrvatima. U tomu ne uspije, ali ipak prisili Pašića na odstup, zbog afera njegovog sina. Nemalo iza toga umre Pašić nepomirljivi neprijatelj Hrvata.

10. XI. 1927. sklopi Radić sa dosadanjim svojim najljućim i najopasnijim neprijateljem Svetozarem Pribičevićem »Seljačko-Demokratsku Koaliciju«, te tako ojača unutarnji front Hrvatske prema Beogradu.

Na izborima, koji su te godine provedeni ta Koalicija odnese podpunu pobjedu. Uvidjevši Beograd, da Hrvate ne može upokoriti, odluči Radića na balkanski način likvidirati.

Chefredakteur vladinog lista »Jedinstvo« (Die Eintheit) Vladimir Ristović pozove u dva svoja uvodna članka od 14. i 17. juna otvoreno na ubijstvo Stjepana Radića, što nakon nekoliko dana bude i izvršeno i to nigdje drugdje, nego u samom beogradskom parlamentu.

Puniša Račić, koji je imao na duši mnoga ubijstva Albanaca, poslije sekretar Pašića i napokon srbski narodni zastupnik, zatraži na sjednici parlamenta od 20. VI. riječ, koju mu predsjednik parlamenta dr Perić dade, odstranivši se nakon toga sa predsjedničkog mjesta. Stupivši na govornicu, odmah nakon nekoliko riječi, povuče revolver i izpali više hitaca na Radića i Pribičevića, koji hitci usmrtiše narodne zastupnike Pavla Radića i dra Đuru Basaričeka, a teško raniše Stjepana Radića i narodne zastupnike dra Pernara i Grandu.

To, u povijesti parlamentarizma nečuveno, djelo izazvalo [je] osudu i gnjušanje čitavoga kulturnoga svijeta i najozbiljnije dovelo u pitanje daljnje postojanje državne zajednice. Posjetivši ranjenog Radića, kralj Aleksandar obeća sve, ali ne izvrši ništa. Onemogućena bude objektivna iztraga o atentatu i njegovoj pozadini. Novu vladu sastavlja čovjek, koji je bio ministar unutarnjih poslova u vrijeme, kada je atentat izvršen. Što to znači, ne treba posebno naglasiti.

1. 8. 1928. sastadoše se svi narodni zastupnici Seljačko-Demokratske Koalicije i drugih hrvatskih stranaka, kao i ostali ugledni predstavnici javnog života Hrvatske, gdje jednoglasno zaključiše:

- a) da se više ne će povratiti u okrvavljeni beogradski parlamenat, a borbu da će nastaviti izvan parlamenta nesmanjenom žestinom;
- b) zaključke krnjeg parlamenta proglasiše nevažećim za Hrvatsku i za ostale krajeve, koji su se poslije rata odcijepili od Austro-Ugarske;
- c) nadalje proglasiše kulturni i politički bojkot Beograda, odnosno Srbije, te se složiše, da će se male hrvatske političke stranke dobrovoljno podvrći vodstvu Stjepana Radića u svrhu što uspješnije borbe.

Ali, Stjepan Radić, koji je bio na putu ozdravljenja, nenadano umre 8. 8. 1928. pod znakovima otrovanja.

Ubojica Puniša Račić, koji je 2 mjeseca prije atentata bio primljen u audijenciju kod kralja Aleksandra, a poslije je bio skoro dnevno vidan kod ministra dvora Jankovića – bude osuđen na 20 godina robije, koja mu kazna bude amnestijama smanjena na minimum. Inače on posta srbski narodni junak, te u to vrijeme mnoga srbska djeca budu krštena imenom Puniša.

Vodstvo hrvatske politike preuzima dr Vladko Maček.

Teror protiv Hrvata bude pojačan, te malo koji dan prolazi bez sukoba, koji povećavaju broj hrvatskih žrtava.

Početak januara 1929. započe kralj Aleksandar konzultacije u svrhu određivanja novog pravca u unutarnjoj politici. Odbivši priedlog Seljačko-Demokratske koalicije o preuređenju države, uvede 6. 1. 1929. diktaturu suspendiravši Ustav, raspustivši parlamenat i sve političke stranke, te učinivši vladu samo njemu odgovornom.

Ubijstva i hapšenja Hrvata na dnevnom su redu. To još jače zbija hrvatske borbene redove i čisti ih od slabića i kukavica.

Mnogi iztaknuti političari odlaze u emigraciju, na čelu sa generalnim tajnikom HSS drom Krnjevićem i ing Košutićem.

Dr Ante Pavelić osniva revolucionarnu organizaciju »Ustaša«, koja si je postavila za zadatak, da, u okviru obće hrvatske narodne borbe, po potrebi, upotriebi revolucionarne metode. Oni na izborima ne nastupaju posebno, nego glasuju za dr Mačka, odnosno za jedinstvenu hrvatsku listu.

Izbore od g. 1931., koji su provedeni pod najreakcionarnijem izbornom zakonu, koji je uobće poznat u europskom parlamentarizmu – Hrvati bojkotirahu s podpunim uspjehom. Isto tako i obćinske izbore g. 1933. U jesen 1932. g., izbije u Lici oružani ustanak, koji bude ugušen. Uvidjevši da protiv Hrvata ni na koji način ne može uspjeti, kralj Aleksander pokušava predobiti pojedine hrvatske političare za suradnju, uz neznatno popuštanje. U to vrijeme prvi puta se pojavljuje na političku pozornicu dr Šubašić, inače osobni prijatelj dra Mačka, a u isto vrijeme i pouzdanik kralja. Pokušaj ne uspije.

9. 10. 1934. bude ubijen kralj Aleksander u Marselju. Diktatura je slomljena, ali ipak nije uklonjena.

Na izborima g. 1935., koji budu vođeni pod istim reakcionarnim izbornim zakonom, nastupi i dr Maček, kao vođa cijele opozicije, te dobi većinu glasova uobće, a skoro 100% hrvatskih glasova. No rezultat bude falsificiran, napose u

krajevima Macedonije i Vojvodine, gdje narod nije bio tako organiziran, da bi bio u stanju kontrolirati izbore i čuvanjem izbornih lokala po danu i noću, spriječiti falsifikat.

Izabrani hrvatski narodni zastupnici ne ulaze u beogradski parlament, nego nastavljaju borbu, a sastaju se po potrebi, javno ili tajno u glavnom gradu Hrvatske.

Da spriječi interes i eventualnu pomoć hrvatskoj borbi sa strane revizionističkog bloka europskih država, beogradska vlada započne politikom sve većeg prijateljstva sa Njemačkom i Italijom, u čemu nailazi na veliko razumjevanje i susretljivost, napose kod Goeringa i Ciana. Dolaskom na vladu dra Stojadinovića ti odnosi postaju više nego prijateljski.

Na izborima 1938. g. Nijemci u Jugoslaviji dobivaju nalog da glasaju za vladinu listu, a za uzvrat bude Nijemcima dozvoljeno, da javno propagiraju nacionalsocijalističku ideologiju, da nastupaju u uniformama i pod nacionalsocijalističkom zastavom. Dok Nijemci u Vojvodini tu naredbu primiše dosta ozbiljno, u Hrvatskoj, osim u Srijemu, jedva su se na nju osvrtni.

I na tim izborima potvrdi opozicija svoju snagu, premda, zbog pasivnosti dra Mačka, oduševljenje nije više takovo, kao 1935. g.

Kada se ratna opasnost počela približavati, odluči princ-regent Pavle, da Hrvatima donekle popusti. Išlo je to preko srca, ne toliko sa njegove strane, koliko se to moglo opaziti kod svih drugih političkih faktora Srbije.

Iz istih razloga, to jest zbog približavanja rata, prihvatiše Hrvati pregovore, te s jednakim osjećajem nepovjerenja, prihvatiše Hrvatsko-srbski sporazum, s time, da on bude prva etapa do postignuća konačnog cilja hrvatske narodne borbe, to jest do potpunog oslobođenja i obnove države Hrvatske.

U to vrijeme imaju već Hrvati, u okviru Hrvatskog Seljačkog Pokreta osim političke organizacije Hrvatske Seljačke Stranke, te obće narodne kulturne organizacije Seljačke Sloge, još i svoju gospodarsku organizaciju Gospodarsku Slogu (GS), svoje nacionalno-sindikalne organizacije Hrvatski Radnički Savez (HRS) i Savez Hrvatskih Privatnih Namještenika (SHPN), koje obuhvatiše sve radništvo i privatne namještenike tako, da marksističke radničke organizacije ne mogu niti dahnuti. I žene gradova i sela organizaciono su obuhvaćene.

Što je pak za dalnju političku borbu bilo najvažnije i za njen uspjeh najpre-sudnije – stvorene su već bile po svim hrvatskim gradovima i selima dobrovoljne poluvojničke organizacije pod imenom Seljačka Zaštita (SZ) ili Građanska Zaštita (GZ). U velikoj većini to su pješačke formacije, ali ima i konjaničkih i motoriziranih odreda. Manji dio ima kompletne uniforme, a ostali nose posebne šešire i druge znakove razpoznavanja. Postoje i posebni odredi za brze akcije i specijalne zadatke. Sve su to ozbiljni ljudi, većinom seljaci, radnici i obrtnici između 25–45 godina, koji su vojnu obuku prošli u redovitoj vojsci, te sada nedjeljom osvježuju svoje vojničko znanje. Ima ih oko 280 000. Njihov rad je ilegalan, te izvršen progonima vlasti, ali hrvatski narod je odporan, a vlast sve nemoćnija. Nakon ulazka dra Mačka u vladu, njihov rad se razvija mirno i sve brže. Vrhovni zapovjednik je dr Maček, sa brojnim štabom.

Od 1929.–1936. g. dr Maček je tako jak u narodu, kako nikada jedan čovjek nije bio jak u svom narodu. Od 1936. počinju se od njega odalečivati najprije pojedinci, a onda i manje grupe, koje svoje nezadovoljstvo s njegovom poli-

tikom nisu mogli zatomiti. Ipak, na izborima glasaju svi za njega, jer konačni cilj je zajednički i isti, te se ne radi o osobi, nego o stvari.

Sporazum Maček-Cvetković povećava opoziciju i ona počinje dobivati organizacione oblike. Središte joj je organizacija »Ustaša«, koja je u domovini ojačana povratkom iz emigracije dra Budaka i grupe mladih ljudi.

I ing. Košutić se već pred dulje vremena vratio iz emigracije, a 1939. g. vraća se i generalni tajnik dr Krnjević, no oni se ne snalaze i ne uspijevaju upostaviti kontakt sa narodom.

Sporazumom od 1939. stvorena je Banovina Hrvatska, koja je bila obuhvatila dio hrvatskih pokrajina (oko 66 000 km²) te je preuzela stanovite poslove od centralne vlade. Na čelo te banovine dolazi dr Šubašić, čije imenovanje prima hrvatsko narodno zastupstvo hladno i u uvjerenju, da će on otići, čim se novo stanje toliko učvrsti, da može poslužiti kao baza za daljnje napredovanje.

No, na veliko nezadovoljstvo naroda, Šubašić ostaje.

Hrvatski predstavnici u centralnoj vladi kao da počеше zaboravljati da je Sporazum samo etapa do konačnog cilja. Sve se to knjiži na štetu dra Mačka.

Ban Šubašić izjavljuje, da će Hrvati, u slučaju rata jednako braniti Bitolj (južna Srbija) kao i Čakovec i Varaždin (na sjevernoj granici Hrvatske). Ali jedva da bi se mogla sastaviti jedna satnija od Hrvata, koji bi sa Šubašićem pošli braniti Bitolj i Jugoslaviju uobće!

Hrvatski narod ima posve druge namjere, nego nametnuti mu Ban.

Srbsko pravoslavlje navješta rat Konkordatu sa Vatikanom. To je za Hrvate veoma poučno!

Rat je odavno započeo. Austrija, Češka i Poljska ne postoje više. Garancije, obećana pomoć ovim narodima sa strane Englezke i Francezke sastoji se u molitvama nad umirućima. I to je vrlo poučno za druge narode.

Vrši se pokusna mobilizacija, ili manevri u velikom stilu.

Sabotaža sa strane Hrvatske Seljačke i Gradanske Zaštite vrši se točno po uputama i ništa nije ostalo nezapaženo. Vidi se trulost jugoslavenske vojske i očito se opaža, da se za mnoge i mnoge milijarde, koje su potrošene za vojsku, vrlo malo kupilo i učinilo.

Srbi, kojima je u Jugoslaviji kao u raju, postaše mlitavi, mekoputni – sve više, nego vojnici. Svi pako drugi, ne vide u Jugoslaviji svoju državu, svoju domovinu, pa ne razmišljaju kako će slučajnog i nepoznatog neprijatelja tjerati sa granice, nego misle, kako će davnog i poznatog neprijatelja tjerati sa svoga ognjišta, iz svojih sela i gradova – iz svoje vjekovne Domovine.

Rat se nastavlja, kao po programu.

Ni dr Maček, niti dr Krnjević i drugovi ne zapažaju nestrpljivost naroda, ni nezadovoljstvo svojih zastupničkih drugova i drugih dosadanjih suradnika. Ne sazivaju Narodno Zastupstvo.

Ali, već davno uobičajeni sastanci narodnih predstavnika na drugom mjestu, bivaju sve češći, ozbiljniji i sadržajni.

Nijemci su već i u Mađarskoj i u Rumunjskoj i u Bugarskoj sve uredili, kako im je trebalo.

Započinju pregovori za pristup Jugoslavije Trojnom Paktu. Uvjeti su povoljniji, nego bi itko mogao očekivati – kažu pregovarači.

Sa Sovjetskim Savezom Jugoslavija je već uzpostavila diplomatske odnose. Hrvati taj korak protumačiše drugačije, nego Nijemci i ostali. No i mi se djelomično prevarismo. Nismo, naime, mislili, da Sovjeti kane odmah tako temeljito urediti pitanje Balkana. (No koliko istom razočaranje mora biti na strani generala Simovića!?....Neki su vjerovali, a moguće još i danas vjeruju, da je on svoj puč izveo, da pomogne Englezkoj i zapadnim demokracijama!?)

Trojni Pakt je bio podpisan – Mir je spašen.

Dr Maček dolazi u Zagreb, zadovoljan sa obavljenim poslom i sa svojim udjelom kod toga posla.

I Nijemci su vrlo zadovoljni, te 26. III. na večer slave u Zagrebu svoj uspjeh, jer ni oni nisu željeli rata na Balkanu.

Jedva je dr Maček legao, da se odmori, a Nijemci još nisu ni završili svoju gozbu, stupa u akciju nova srbska garnitura na čelu sa Simovićem, koji Pavla pretvara u Petra i stvara posve novu situaciju. U njegovu vladu ulazi i dr Gavrilović, do toga časa samo poslanik u Moskvi, što će biti valjda samo slučaj. Vidi se ali, da Srbi imaju u pripremi garnituru za svaki slučaj.

27. III. Nijemci su jednako razočarani, koliko i bijesni. Hrvati su mirni, no vrlo zaposleni.

Ni jedna zastava u Hrvatskoj ne pozdravlja nastup mladog kralja na prijestolje. Ni jedan povik ne pada. Što se događa u Beogradu interesira Hrvate kao i svaki važni događaj u – inozemstvu. I Beograd je u inozemstvu!

Svi čekaju što će reći i učiniti dr Maček. Glavno, da je u Zagrebu. Nestaje svake opozicije protiv njega. Narodni zastupnici i drugi narodni prvaci nagruše u Zagreb po upute. Savjetuju, mole i zaklinju dra Mačka, da ne odlazi u Beograd, nego, kada već nije mogao spasiti mir, da spašava Hrvatsku!

Dr Maček šalje ing. Košutića u Beograd, da izpita situaciju i podnese izvještaj. Šire se glasovi, da razgovara s Talijanima, koji se boje rata sa Jugoslavijom, te su pripravnici posredovati kod Hitlera.

Međutim Hitlerov opunomoćenik putuje u Zagreb, a njemačke divizije na granicu Jugoslavije, na hrvatsku granicu.

Ing. Košutić vratio se je iz Beograda. Vode se razgovori, o kojima nitko nije obavještavan, pa niti Hrvatsko Narodno Zastupstvo.

Dr Maček prihvaća, za njega rezervirani, položaj podpredsjednika u vladi generala Simovića. Odlazi u Beograd, da spašava Jugoslaviju.

Hrvatski narodni zastupnici i ostali prvaci odlaze ne teren, da zajedno sa svojim izbornicima i suradnicima spašavaju svoju vjekovnu domovinu i državu Hrvatsku.

Jugoslavija nije zaslužila, da za nju bude prolivena i jedna kap hrvatske krvi!

Hrvatski Seljački Pokret

Hrvatska Seljačka Stranka i druge organizacije toga Pokreta. Braća *Radići*, dr Maček i drugi prvaci pokreta.

Hrvatski Seljački pokret nikao je i razvio se u hrvatskom narodu iz spoznaje, da su stari, dosadanji politički, ekonomski i socijalni oblici zastarjeli i da

su nepravedni te da sbog toga treba tražiti nove oblike, evolucionim putem, treba primijeniti na život u hrvatskom narodu.

Dobro je, sposobno za život i trajnu vrijednost ima samo ono, što je rezultat mišljenja, želja, potreba i volje samoga naroda.

Zato programe ne valja akademski konstruirati, nego treba misli, želje, potrebe i volju naroda u obliku programa samo formulirati.

Ili: Ne docirati, nego interpretirati!

Sam narod je najbolji, najsigurniji i najuspješniji provodioc takovih programa u život.

Sve, što živi, potvrđeno je prirodnim zakonima života: ono se razvija, raste, napreduje, troši se, prima nove oblike, ili propada i umire.

Narod je najizpravniji korektor pogriješnih ili preživjelih programa; on je najpouzdanija kontrola i najsigurnija garancija za ispravno i konsekventno provadanje u život ovako postavljenoga programa.

Zašto se onda pokret i stranka zovu seljačke, zašto naglašavate, da hoćete stvoriti seljačku državu? Zašto mjesto izraza »seljački« ne upotriebite izraz »narodni«?

Seljačtvo proizvada sva ona materijalna dobra, koja su potrebna za održanje ljudskoga života; Seljačtvo je stvaraoc i jedini bezkompromisni čuvaoc onih specifičnosti izražaja, koje specifičnosti čine jednu skupinu ljudi kulturnom individualnošću, a postojanje kulturne individualnosti je preduvjet, da se jedna skupina ljudi može nazivati narodom.

Iz tih razloga Hrvatski Seljački Pokret (HSP) stoji načelno na stanovištu: Seljačtvo je samo po sebi narod! Ono nije i ne može biti klasa.

Kada kažemo, da hoćemo seljačku republiku, želimo naglasiti: U toj će republici vladati *seljački duh*, to jest rad i red; čuvanje vlastitih i poštivanje tuđih pravedno stečenih prava; da je temelj narodne snage seljački dom i obitelj, a narodnog blagostanja zemlja i njeni proizvodi; da će se u našoj republici vladati na temelju razgovora i dogovora, kako se to radi u seljačkim domovima, zadrugama, zajednicama itd – ukratko, da će u hrvatskoj republici vladati demokracija i to ona neizkvarena, istinska, izkonska – seljačka demokracija.

Imao bih i mogao više reći, ali je ovo dovoljno u vezi sa mojom tvrdnjom, da hrvatski narod nije bezlična i bezsvjestna masa koju svatko može oblikovati kako hoće, ili mu sugerirati, odnosno nametnuti svoje mišljenje; da on nije stvar bez sadržaja, koju svatko može izpuniti čime hoće.

Načelima Hrvatskog Seljačkog Pokreta hrvatski je narod izpunjen, upravo impregniran, a na tim načelima izgrađene su sve obćenarodne njegove organizacije.

Dr Ante Radić, seljačko dijete, filozof, publicista, novinar i u prvom redu Čovjek, udario je temelje – zadnjih godina prošlog stoljeća – Hrvatskom Seljačkom Pokretu.

Njegov brat *Stjepan* Radić, pravnik, diplomata, političar, književnik, novinar i publicista, nenadmašiv govornik, psiholog, rodeni organizator.....²² upod-

²² Točkice su u originalu

punjujući se tako sa bratom, dao je HSP organizacionu formu, obilazeći neumorno, sve do svoje smrti, od sela do sela, od čovjeka do čovjeka.

U Austro-Ugarskoj i u Jugoslaviji bio je mnogo proganjan te je dobar dio svoga života proveo po zatvorima.

G. 1905. braća su osnovala Hrvatsku Pučku (Republikansku) Seljačku Stranku, koja samostalno nastupa na izborima i sa uspjehom, ali ne sa velikim, jer još nije uvedeno sveobće pravo glasa, nadalje zbog progona sa strane vlasti i zbog još onda, političke nezrelosti seljaka.

Na prvim izborima u Jugoslaviji g. 1920., dobiva veliku većinu hrvatskih glasova i mandata, koja se većina na svim slijedećim izborima – 1923., 1925., i stalno povećava, te je on neprijeporni vođa hrvatskoga naroda.

Hrvatska Seljačka Stranka bila je organizirana ovako:

U svakom pa i najmanjem mjestu, selu i zaselku osniva se *mjestna* organizacija HSS. Članovi organizacije toga mjesta biraju odbor do 12 lica, sa predsjednikom, podpredsjednikom, tajnikom i blagajnikom, koji u selima *moraju* biti *seljaci* od pluga i motike, to jest oni, koji rade i žive seljački. Nije ta odredba bila uperena protiv intelektualaca, nego ju je diktirala logika, odnosno potreba. Jer, ako seljak ima voditi brigu o narodnim poslovima, mora se za to osposobiti. Kako će voditi svoju općinu, ili sjediti u parlamentu, ako ne zna voditi svoju političku organizaciju, ako ne zna voditi sjednice, održati govor, protumačiti upute, izreći svoje misli, napisati izvještaj o rečenom ili učinjenom, ili pismeno izraziti svoje misli i prijedloge. Stoga: njegova politička organizacija ujedno je njegova škola za javno djelovanje. Uspjeh je bio velik, jer je seljak bistar, marljiv i uporan. – Svaki mjesec mora odbor organizacije održati sjednicu, a po potrebi i sastanak članstva, te o tomu podnijeti pismeni izvještaj generalnom tajništvu stranke, koje bolje i sadržajne sastavke daje uredništvu glavnog glasila stranke na uvrštenje.

Predsjednici, podpredsjednici, tajnici i blagajnici svih mjestnih organizacija jedne općine sačinjavaju odbor *općinske* organizacije, koja kontrolira rad mjestnih, drži redovito svaki mjesec sjednicu i šalje pismeni izvještaj tajništvu stranke.

Svi predsjednici mjestnih i općinskih organizacija čitavoga jednog kotara sačinjavaju odbor *kotarske* organizacije HSS. Narodni zastupnik toga kotara nadzire rad svih organizacija Hrvatskog Seljačkog Pokreta.

G. 1926. dobio je svoju organizacionu formu i prosvjetni rad HSP i to pod imenom *Seljačka Sloga* (SS). Ona osniva *ogranke* po selima, te seljačke *čitavice*, diletantske i pjevačke *šborove*, organizira analfabetske i druge tečajeve itd, itd.

Osnovana je i radnička nacionalno-sindikalna organizacija *Hrvatski Radnički Savez* (HRS), te *Savez Hrvatskih Privatnih Namještenika*, koje organizacije potpuno izvršise svoje zadaće, okupivši sve hrvatsko radništvo i namješteničtvo.

G. 1935. bude i gospodarski program i rad HSP uobličen u obćoj narodnoj gospodarskoj organizaciji *Gospodarska Sloga* (GS), koja po svim mjestima i selima osniva svoje odbore, preko kojih provodi svoje akcije. Osniva seljačke proizvodne, prodajne, nabavne, kreditne, stočarske, voćarske, ribarske i druge

zadruga, koje su sve učlanjene u *Glavnom Savezu Seljačkih Zadruga (GSSZ)*. Posreduje kod izmjene seljačkih proizvoda, kontrolira cijene na sajmovima itd.

Napokon bude osnovana *Seljačka Zaštita* po selima i *Gradanska Zaštita* po gradovima (SZ i GZ), u koju se mogu učlaniti samo članovi HSS, koji su bili vojnici, a, u pravilu, nisu mlađi od 25 niti stariji od 45 godina. Njihova je organizacija i disciplina vojnička.

Žene su organizirane u *Ženskoj Grani* HSS, a bave se prosvjetnim i karitativnim, a po potrebi i drugim radom.

Tako je HSP organizaciono obuhvatio sva područja djelovanja naroda, a u tim organizacijama razvijao se rad seljačkom ozbiljnošću, marljivošću i upornošću.

Vrhovni forum HSS bio je *Glavni Odbor*, koji sačinjavaju svi narodni zastupnici, svi predsjednici kotarskih organizacija, te još oni, koji zbog svojih sposobnosti ili zasluga budu izabrani doživotnim članovima.

Glavni Odbor bira *Vodstvo Stranke*, odnosno Predsjedništvo stranke.

Druge grane HSP imaju svoja *Ravnateljstva* i izvršne organe.

G. 1927. HSS stupa u koaliciju sa Samostalnom Demokratskom Strankom – koja je predstavljala Srbe u Hrvatskoj – pod imenom *Seljačko-Demokratska Koalicija* pod predsjedništvom Stjepana Radića i Svetozara Pribičevića. Time je Radić postigao to, da se je riješio najopasnijega svoga protivnika, jer nakon ovoga čina, nikada se više ne bi mogao Pribičević vratiti na veliko-srbsku politiku, a u politici Hrvatske on je bio zasjenjen veličinom i snagom Radića.

Radić je bio od početka protiv Jugoslavije, ali u času njenog stvaranja bio je još preslab da ju spriječi. Trebalo je prije okupiti, organizirati, ujediniti i za ozbiljnu borbu osposobiti sav narod. Do toga časa treba politički manevrirati u unutarnjoj politici, a u isto vrijeme obavještavati međunarodne ustanove i vanjski svijet uobće o stanju u Jugoslaviji i o nezadovoljstvu hrvatskoga naroda u njoj. Treba kulturnom svijetu iznijeti i razložiti želje hrvatskoga naroda i kod naroda koji pokazu interesa i razumijevanja za naše želje i potrebe steći prijateljstvo, zagovor i pomoć. Isto tako treba osigurati i organizirati pomoć brojnih Hrvata, koji se nalaze u Sjedinjenim Američkim Državama i drugdje po svijetu.

Radić je neumoran. Prima novinare domaće i sa svih strana svijeta; piše članke za strane novine i uređuje svoje; putuje od mjesta do mjesta, gdje drži pouzdane sastanke, sjednice ili opet velike skupštine, na koje dolazi narod pod zastavama iz najvećih daljina vlakom, kolima, pješice; dolaze hiljade, skupi ih se 5–10–20000, a nije teško skupiti i 100000 i 200000 ljudi, jer kada Radić zove, narod ostavlja sve i dolazi kamo on hoće. On okuplja omladinu, poučava je, poziva ih da prisustvuju razgovorima, sjednicama i sastancima, kako bi upoznali narod, ideje seljačkog pokreta, način rada; povjerava im manje zadatke, da vidi za što imaju više volje ili sposobnosti; koji za to pokazu sposobnost dobivaju manje organizacione zadatke i počinju govoriti na sastancima, a poslije i na skupštinama. Sa seljacima provodi sate i sate u razgovoru; za sve se zanima i sve i svakoga razumije. On je ne samo politički vođa, nego i učitelj i otac svoga naroda.

Njegova smrt potresla je do dna dušu svakoga Hrvata i samo onoj svijesti koju je on u narodu razvio i onim organizacijama, koje je on stvorio ima se

zahvaliti, da je seljački narod, na vijest o krvavom događaju u beogradskom parlamentu, bio u stanju ostati miran. Ali taj je čin zapečatio sudbinu Jugoslavije, on je izkopao takav jaz između Srbije i Hrvatske, koji nikad nitko ne može premostiti.

I mrtav on je djelovao na svoj narod: Nad njegovim odrom ostale hrvatske male stranke napustiše međusobnu borbu čime je stvorena ona savršena sloga svih Hrvata, za koju je on čitav svoj život radio i kakova je bila potrebna, da se uspješno završi započeta borba za podpuno oslobođenje hrvatskoga naroda od svačijega jarma ili tutorstva.

U času njegove smrti bila su sva četiri podpredsjednika stranke još živa. Dr Vladko Maček preuzima vodstvo stranke, koalicije i cijelog pokreta, jedan doskora umre,²³ drugi bude ubijen,²⁴ a trećega predobije kralj Aleksander, te ovaj umre najprije politički, a poslije i fizički.²⁵

Generalni tajnik stranke dr *Krnjević* i drugi tajnik ing. *Košutić*, nakon proglašenja diktature odoše u emigraciju.

Stranka bude zabranjena, po zakonu o štampi budu polagano obustavljene sve novine i publikacije pokreta. Mnogi izginuše, nebrojeni dopadoše zatvora, a druge prvake raztjeraše ili poslaše u internaciju. I Aleksander se ponada, da će tako slomiti hrvatsku borbu. No prevari se. I on nestade, a hrvatski narod ostade nepokolebiv.

Dr Maček je sve poduzeo, da sačuva političku baštinu i snagu, koju mu je ostavio Radić. Nije to bilo lako. Kao podpredsjednik on je malo dolazio u položaj, da nešto samostalno radi, jer je Radić sve znao i na sve dospio. K tomu Radić je bio čovjek fizički jak, pa se moglo računati, da će poživiti još 10–15 godina, stoga nije pomišljao na potrebu, da nekoga polagano odgaja i pripravlja, da postane sposoban preuzeti njegovo mjesto i njegov posao. Međutim bilo je obćenito poznato, da on za taj slučaj ne pomišlja ni na jednoga od podpredsjednika stranke, od kojih su dvojica bili stariji od njega, a druga dvojica tek par godina mlađi. Opazilo se, da on polaže velike nade u mnogo mlađeg, inteligentnog i marljivog generalnog tajnika dra Krnjevića.

Dr Maček nije pokazivao niti mnogo volje za rad, niti ambicije da negdje preuzima inicijativu. U cijeloj garnituri, kraj živoga i neumornoga Radića, on je izpunjao svoje mjesto. Kada je nenadano morao preuzeti i vodstvo i svu odgovornost, nije se time mogao promijeniti, niti steći ono, što nije imao. Dok je hrvatski narod bio u stavu odbrane i otpora, napose za života kralja Aleksandra i za vlade Jevtića (1929–35.) – on je mogao izpuniti svoju zadaću. Jaki kadar izkusnih organizatora, nesebičnih patriota i požrtvovnih boraca radio je, njegovo ime uznosio, svaki uspjeh njemu pripisivao, a neuspjeh na sebe preuzimao, njegove vrline izticao, a slabe prikrivao i to sve zato, jer je narodna borba zahtijevala vođu, koji će uživati absolutni autoritet. I uspijevalo je. Ugled dra Mačka je rastao iz dana u dan, njegov se autoritet učvršćivao, te se može reći, da je njegova riječ bila zakon za svakoga Hrvata. Takav uspjeh mogao se postići,

²³ Juraj Valečić.

²⁴ Josip Predavec (1884.–1933.).

²⁵ Dragutin (Karlo) Kovačević.

jer dra Mačka razmjerno je malo ljudi poznalo osobno, a tko ga je upoznao, vidio je neugledna, no simpatična čovjeka, koji mu nije mogao posvetiti mnogo pažnje, jer su mnogi na njega čekali. Za vrijeme diktature niti se smije, niti je dobro mnogo govoriti – to znade svaki naš čovjek. A dr Maček je majstor u šutnji. Za velike političke akcije nije još bilo vrijeme, a sve drugo vršili su drugi prvaci, preko savršenih organizacija, koje vlast nije mogla izbrisati svojim dekretom o razpuštanju stranke, nego je time samo povećala interes i oduševljenje za rad. Hrvat nije čovjek, koji voli slušati zapovjedi ili zabrane. Dakle, narod dugo nije imao prilike, da ocjeni, što dr Maček zapravo zna i može. On je zato dugo ostao kao nepogriješiv i tako popularan, da se njegovim imenom pozdravljalo, da su djeca prije znala reći: Maček, nego mama ili tata. Njegovo držanje na procesu g. 1930. i još par efektnih nastupa, te poznato poštenje – njegovi su osobni prinosi stvaranju autoriteta vođe hrvatskoga naroda.

Drugi predsjednik Seljačko-Demokratske Koalicije Svetozar Pribičević, izmakavši sretno atentatu, koji je na njega bio pokušao 5. 5. 1929., ipak bude uapšen, zlostavljan, valjda, gorje nego što su njegovi policajci zlostavljali Hrvate, dok je on bio ministar unutarnjih poslova, najvjerniji kraljev suradnik i gospodar nad slobodom i životom hrvatskog naroda; nad njim bude izproban stari bizantsko-balkanski recept za odstranjivanje političkih protivnika – trovanje, ali baš u zadnji čas, jedan njegov, u Europi utjecajni državnik i prijatelj, izazove toliki interes za njega, da su spomenuti eksperimenti bili na njemu prekinuti, te je nakon 27 mjeseci internacije, pušten na slobodu. Odlazi u emigraciju, te umre u Pragu od posljedica takovoga postupka s njim.

SDK pomalo sve više gubi stvarnu sadržinu, jer Srbi ne vole biti u opoziciji pa traže stranku, koja je na vlasti. Nakon smrti Pribičevića, koji je bio jak političar te je svojom ličnošću davao snagu i značenje svojoj stranci, pristaše se sve više počele gubiti, a ostadoše samo gospoda, reflektanti na razne položaje, koje je na izborima trebalo kandidirati i, jer su se njihovi ljudi razbježali, izvlačiti hrvatskim glasovima, da se ne opazi njihova slabost, što ne bi bilo dobro. Bilo je među njima, neki bi rekli jakih, ali je bolje reći, spretnih ljudi, kao dr Budisavljević, jedan od trojice kraljevskih namjestnika, koji su Titi dali mandat za sastav vlade; dr Kosanović i dr [Rade] Pribičević, Titovi ambasadori u Washingtonu i Varšavi, te, čini mi se, i onaj u Londonu,²⁶ itd. Veliki utjecaj, koji su ti ljudi vršili na dra Mačka, izazvao je nerazpoloženje i prve znakove opadanja povjerenja u njega. Nakon izbora od g. 1935., na kojima je dr Maček dobio sigurno 95% hrvatskih glasova, koje je glasove savršenom organizacijom čuvanja izbornih lokala, uspjelo sačuvati od falsifikata, obće se opaža: Oko njega se počele kupiti ljudi, koji mu ništa ne mogoše dati niti pomoći u borbi, ali su mu mogli pomalo trošiti politički kapital, te umanjivati njegov ugled u narodu i povjerenje u njega. To se i dogodilo, brže, nego su politički događaji stvorili situaciju, u kojoj je on trebao nastupiti politički jak, popularan i s absolutnim autoritetom.

Dr Krnjević je još u emigraciji, a ing. Košutić se vraća, ali se bavi sporednim poslovima. Dr Šubašić, kraljev čovjek, poslije, kao predsjednik emigrantske vlade, pregovarač sa Titom i konačno njegov ministar, te dr Bičanić, nekada

²⁶ Vjerojatno pisac misli na dr. Ljubu Leontića

integralni Jugoslaven, a poslije »učenik dra Mačka«, koji je uvijek gledao na lijevo i ovima slični ljudi, okupiraše dra Mačka toliko, da više nije imao vremena za razgovore sa starim svojim suradnicima, koji su sve bili pripravnici žrtvovati za stvar, ne tražeći ništa za sebe, nego samo to, da se narodne snage i ugled vode upotrebljavaju i troše samo za konačni uspjeh narodne borbe.

Uvidivši stari pristaše i borci ovaj nepovoljan razvoj stvari, počеше se sve češće sastajati kod mene, koga su svi odavno poznali sa rada na terenu i zato, jer sam za svakoga našao vremena i dao si truda, da mu pomognem, ili da savjetujem, odnosno povratim mu nadu, ako je klonuo. Nitko nije ni pomišljao, da ruši autoritet dra Mačka, dapače, sve je to činjeno, da se nadoknadi ono, što je on propustio učiniti i da se umanje razlozi nezadovoljstva s njim, jer – svaki znak naše nesloge i slabosti bio bi voda na mlin našim neprijateljima. Istom tom brigom gonjeni, zamoliše me stari pristaše pokreta, da odem u Ženevu, da dru Krnjeviću raztumačim pravo stanje, koje smo dosad uspijevali prikriti pred narodom, te da ga zamolim i sklonem, da se povrati u Domovinu i kao generalni tajnik stranke preuzme poslove u svoje ruke. Pod kraj iste godine [1939.] on se povratio u domovinu, priredivši svima nama, koji smo u njega polagali velike nade, veliko veselje, ali, doskora i veliko razočaranje. Nije, naime, više bio sposoban, da u narodu opravda nade, koje su se u njega polagale, nije mu uspjelo, da ponovno uzpostavi kontakt s narodom, koji je pred deset godina prekinuo, otišavši u emigraciju. Uslijed toga učestaje sve više sastanci, razgovori i dogovori kod mene, onda urednika glavnog glasila stranke i drugih edicija pokreta. Osnovana je Organizacija za odpor i borbu (OZOIB), koja si je postavila za zadatak, da, čuvajući jedinstvo pokreta i autoritet dra Mačka, dade života borbi i pruži rad brojnim savršenim organizacijama u narodu, koje su od nezaposlenosti patile i počele se kolebati. Dr Maček nikada nije saznao, da je to organizacija pristaša Seljačkog Pokreta i da je vode njegovi stari suradnici i organizatori.

Pod kraj 1939. [u veljači 1939.] sastavlja u Beogradu vladu Cvetković, započese s njim, odnosno s princem-regentom Pavlom, pregovori, koji se svršišu Hrvatsko-srbskim sporazumom, nakon čega dr Maček preuzima u toj vladi položaj podpredsjednika, četiri narodna zastupnika položaje ministara, a dr Šubašić postaje Banom novoustrojene Banovine Hrvatske. Ja, onda već također narodni zastupnik, preuzimam mjesto direktora službene Agencije Avala za područje te Banovine. To mi omogućuje, da neprimjetno uzpostavljam veze sa stranim novinarima i drugim stranim informiranim i utjecajnim ličnostima.

Dr Maček je već prije postao mnogo okupiran svojom djecom i familijom, a napose, za naše prilike velikim imanjem, koje je kupio nekako 1932–3. g. K tomu sada dođoše poslovi u vladi i putovanja tako, da ga je bilo skoro nemoguće naći u Zagrebu. Ljudi su dolazili iz daleka uzalud, a što su čuli od dra Krnjevića nije im se sviđalo. Moji prijatelji, samnom, radili su neumorno.

Ovako smo postavili stvar: Politiku i taktiku dra Mačka ne odobravamo; iz stranke izstupati nećemo, jer je ona naša i jer bi time koristili samo neprijatelju; autoritet dra Mačka čuvati ćemo, koliko se više može, stoga niti među širim krugom pristaša nećemo iznositi nepovoljne pojave i događaje u stranci, jer neprijatelj mora ostati u uvjerenju, da je kod nas sve u najboljem redu.

Ali, budućnost naroda ne smijemo prepustiti slučaju, jer nas je narod birao za narodne zastupnike ili funkcionere organizacija pokreta, da u ime njegovo

radimo i nastupamo i da u odlučnom momentu izvršimo program, koji smo propovijedali na sastancima, skupštinama, tumačili u svojim člancima itd, što je sve narod odobrio i baš zato, a ne zbog naših osoba, izabrao nas za svoje predstavnike, od kojih ima pravo i očekivati i apodiktički tražiti, da svoja obećanja izvršimo i njegove, u nas postavljene, nade izpunimo. Uspjeh ili neuspjeh naše borbe nije osobna stvar dra Mačka, nego cijeloga naroda. Odgovornost pako ne snosi samo on ili nekolicina zastupnika i prvaka, nego svi mi.

Dr Maček je mnogo zaposlen; on je okružen ljudima, koji priječe direktan dodir s njim i zaklanjaju mu pogled u stvarnost; on je, konačno, tek samo čovjek, koji može i umrijeti, koga se fizičkom silom ili silom vlasti može spriječiti, da učini ono, što ne bi pogodovalo Beogradu itd. Zato:

Mi ćemo, za slučaj, da on ne bude mogao, ili ne bude htio postupati prema željama naroda i samo u narodnom interesu, sve prirediti tako, da se može nastupiti i raditi i mimo njega, a, po potrebi, i protiv njega i njegove okoline. Tako je s podpunim uspjehom i rađeno.

Treba još spomenuti, te imati pred očima opasnost, koja je zbog toga postojala – da vodstvo HSS nije bilo podpuno, da podpredsjednika uobće nije bilo i da se Glavni Odbor stranke nije sastajao od smrti Stjepana Radića.

Stanje pred rat bilo je ovo: Narod je bio, obzirom na konačni cilj borbe jedinstven; organizacije, napose gospodarske, sindikalne i vojničke bile su savršene i pod kontrolom ljudi, koji su znali što hoće, koji su poznali svakoga i znali, kako s njim treba postupati, koliko mu se smije reći i za koji ga zadatak treba upotriebiti. Ako dr Maček pođe istim putem, ići će sve najbolje i najlakše, ali ako pođe drugim putem, bez velikih poteškoća ići će i bez njega. Ban dr Šubašić u narodu nije ništa značio, a u zadnje vrijeme bio je i tako samo po naslovu Ban, a njegova vlada radila je po, direktnim ili indirektnim, uputama s druge strane.

Dogodilo se ono, čega smo se bojali, i zbog koje eventualnosti smo se, hvala Bogu, pripravili:

Dr Maček je pošao svojim putem, a čitav narod i svi funkcioneri Pokreta pošli su drugim putem. Nije poznato, da bi i jedan narodni zastupnik ili funkcioner (osim onih, koji su ušli u Simovićevu vladu, a to su 5 /pet/ od 105 /stotinupet/) – propustio izvršiti svoj dio posla kod razoružavanja srbskih vojnika, preuzimanja vlasti, spremanja oružja i zaplijenjenog ratnog materijala i kod drugih čina u vezi sa uzpostavom države Hrvatske, niti mi je poznato, da bi i koji od njih prigodom toga počinio nešto, što nije smio ili morao učiniti.

Hrvatski Seljački Pokret, sa svim svojim organizacijama i svim članovima, izvršio je svoju dužnost prema narodu i izpunio nade, koje je u njega postavljao:

Predvodio je narod u pripremama i kod samog čina obnove suverene Države Hrvatske.

Predradnje za čin proglašenja obnove Države Hrvatske

napose

tok razgovora sa opunomoćenikom njemačke vlade.

Od časa stvaranja države Slovenaca, Hrvata i Srba, započeli su Hrvati – a i Macedonci i Crnogorci – borbu protiv nje, sa konačnim ciljem, da ju razbiju u

sastavne dijelove i da si, nakon toga, urede svoj narodni i državni život onako, kako to najbolje odgovara tradicijama, shvatanju, željama, potrebama i volji hrvatskoga naroda.

Pod naslovom: »Stvaranje Jugoslavije i političke prilike u njoj od 1918–1941.« – opisao sam, ukratko, predradnje za stvaranje države SHS; način, kako je to izvršeno i razvoj unutarnjo-političkih prilika u njoj – iz čega se vidi: da je se radilo mimo naroda, da mu se nije dala prilika, da, na način demokratski odluči o svojoj budućnosti; da se nije držalo ni onoga, što je jedna grupa hrvatskih predstavnika – bez potrebne legitimacije, ali radeći iskreno – zaključila sa srbskim predstavnicima na otoku Krfu; da nije izvršen zaključak Hrvatskog Sabora od 29. X. 1918. o budućem unutarnjem uređenju države; da je preuranjen akt ujedinjenja, od 1. 12. 1918. izvršilo izaslanstvo ne Hrvatskoga Sabora, nego Narodnoga Vijeća SHS, čija je funkcija bila privremena, prolazna i koje uobće nije bilo kompetentno za takav dalekosežni čin trajnih posljedica; da kralj Aleksander nije održao ni one obveze, koje je tom prigodom svetčano dao; da je Ustav od g. 1921. za Hrvate ništetan, jer nije donesen onako, kako je u zaključku Hrvatskoga Sabora izričito i posve jasno rečeno, da *mora* biti donesen; da je izjava Radićeva, koju je on preko svoga sinovca Pavla, u ožujku 1925., dao, da priznaje Vidovdanski Ustav, a na koju se izjavu protivnici obično pozivaju, iz formalnih razloga, a i već sbog toga, što je dana pod pritiskom, jer su prvaci hrvatskog narodnog zastupstva već skoro godinu dana ležali u tamnici, te su bili pušteni tek nakon davanja spomenute izjave – bezvrijedna; da je Radić odmah nakon puštanja na slobodu tražio reviziju Ustava, što je bilo odbijeno; da su hrvatski narodni predstavnici pobijeni u parlamentu; da je hrvatsko narodno zastupstvo, 1. 8. 1928. donijelo zaključak, da nikad ne će ući u beogradski parlamenat, te da je taj zaključak proveden dosljedno do dana današnjega; da je 6. 1. 1929. Ustav ukinut, a drugi je bio oktroiran, dakle je, po načelima demokracije, već sbog toga neobvezan i ništetan; da je u mirovnim ugovorima navedeno i međunarodno ime države »Kraljevina Slovenaca, Hrvata i Srba« diktatorskim dekretom kralja Aleksandra od 3. 10. 1929. samovoljno promjenjeno u »Kraljevina Jugoslavija«; na 10. 4. 1941. Jugoslavija nije imala Ustava, koji bi odgovarao duhu i, međunarodno obće priznatim, načelima demokracije, koja načela su i formalno zaštićena međunarodnim pravom; da se, već sbog toga, uobće ne može nikoga optužiti sbog izdaje Jugoslavije; da, prema obće priznatim i međunarodnim pravom zaštićenim načelima demokracije, Jugoslavija, pravno, uobće nije postojala na dan 10. 4. 1941.

Iz ovoga prikaza događaja, koji su događaji čitavom svijetu mogli biti poznati, vidi se, da je ovakav razvoj događaja logično doveo do i formalnog raspada Jugoslavije, te da protiv nje nije bilo potrebno tek organizirati urotu izvana, niti je bilo potrebno narodu *sugerirati* odluku, da je ruši.

Pod naslovom: »Hrvatski Seljački Pokret« opisao sam obćenarodne organizacije Hrvata; ukratko sam iznio misli i temeljna načela, na kojima su te organizacije osnovane i po kojima su radile; opisao sam strukturu tih organizacija, njihov rad; napose sam prikazao organizaciju Hrvatske Seljačke Stranke, njen razvoj i rad te unutarnje prilike uobće, a posebno vodeće ličnosti i osobne odnose među njima. Iz svega toga se vidi:

Da je hrvatski narod bio vrlo dobro organiziran i da je svojim organizacijama obuhvatio sve grane javnoga života i djelovanja; da su temelji i organi-

zaciona forma solidni i precizni; da su načela, misli i programi, na kojima su te organizacije bile sazdane – moralni, obćeljudski i napredni, te da prema nikomu nisu bili nepravedni, štetni ili uvredljivi; da su te organizacije logično jedna za drugom bile osnivane, već prema tomu, kako je rasla politička svijest naroda i sposobnost, da ih sam vodi, tako, da je na koncu 100 000 ljudi u njima vršilo razne funkcije, te se tako osposobilo za samostalan i konstruktivan rad; da je, kroz 40 godina neumornoga rada u tomu pravcu, bilo dovoljno vremena [da] ideje seljačkog [pokreta] ne samo temeljito upozna, nego i da se u njih uživi, da se s njima upravo impregnira, jer su se generacije rađale, rasle i duhovno razvijale u sredini izpunjenoj tim idejama; da je te organizacije zbilja vodio narod, te da je bilo i vremena i mogućnosti da se izvrši selekcija među tima funkcionerima, u prvom redu s obzirom na njihove moralne kvalitete i njihovu pouzdanost i s obzirom na njihove prirodene sklonosti i sposobnosti za ovu ili onu vrstu rada, to jest za politički, prosvjetni, gospodarski ili drugi rad.

Nadalje se nedvojbeno vidi i to, da je, s obzirom na: obćenarodni karakter svih tih organizacija, njihovu svestranost, redosljed kako su osnivane i s obzirom, da su postojale i vojničke organizacije – sav taj rad bio škola, priprema i postepeno, solidno osposobljavanje za stvaranje vlastite države, za njeno uređenje i za rad u njoj na načelima izkonske i istinske demokracije.

Ovdje ću, stoga, samo upodpuniti dosadanje razlaganje s onim događajima i činjenicama, koje su važne, a nisam ih spomenuo, te onoga djelovanja, koje bi mogli nazvati diplomatskim.

Ono, što je poduzimano prije 1918. godine, ne ću spominjati.

Krajem travnja 1919. g. uputila je Hrvatska Seljačka Stranka na američkog predsjednika Wilsona jednu peticiju sa 157.669 podpisa, kojom moli predsjednika, da na mirovnoj konferenciji iznese želju Hrvata, da stvore svoju seljačku republiku.

Ende Februar [Koncem veljače] 1922., uputio je Hrvatski Blok na međunarodnu konferenciju u Genovu, na kojoj konferenciji je bila zastupana i Jugoslavija jedan memorandum, podpisan po hrvatskoj zastupničkoj većini, u kojem upozorava sve slobodne kulturne narode svijeta, da je Ustav Jugoslavije donesen nezakonitim putem, da je Hrvatima nametnut, te da beogradski vlastodržci nemaju pravo govoriti u ime hrvatskoga naroda i na toj konferenciji i uobće, da je jedini legitimni predstavnik hrvatskoga naroda njegovo izabrano narodno zastupstvo.

Radić putuje u Paris, London i Moskvu, da za hrvatske želje zainteresira vodeće europske nacije, te da ih upozori na posljedice, koje bi iz daljnjeg takovog stanja i razvoja mogle nastati, jer je hrvatski narod već iscrpio sva legalna sredstva borbe, a od svoga prava na slobodu i vlastitu državnost ne će i ne može odustati.

U Londonu mu je savjetovano, da još pokuša suradnjom u parlamentu, što je on poslije i učinio i u tomu je parlamentu sa svojim suradnicima poginuo.

Po europskim zemljama mnogi emigranti upoznaju svijet sa hrvatskim problemom i nastoje steći razumijevanje i pomoć za pravedne hrvatske želje.

Povodom ubijstva hrvatskih narodnih zastupnika u beogradskom parlamentu, u Zagrebu su se našli novinari iz cijeloga svijeta, koji su vidjeli pogreb

žrtava od 20. lipnja i sprovod Stjepana Radića, kakovoga nikada nije imao ni jedan okrunjeni kralj. Vidjeli su jednodušnost, organiziranost, političku svijest i ogorčenje te čvrstu odlučnost hrvatskog naroda, da ne popusti, stajalo što stajalo, dok ne postigne svoju podpunu slobodu. Novine čitavoga svijeta donijele [su] iscrpivo i detaljno sve, što se vidjelo, govorilo i događalo. Pa kako je taj »kulturni i demokratski svijet« reagirao, što je poduzeo protiv ove pojave barbarluka u 20. vijeku? Primio je te strašne vijesti kao jednu senzaciju, koja može samo podražiti njihove živce i razbiti za nekoliko dana njihovu dosadu. Od kuda ima pravo taj isti svijet, da se danas nama Hrvatima postavlja za sudca, da nam dijeli lekcije, da nam predbacuje što smo učinili nakon toga, što smo svuda i sve poduzeli, da opasnost, koja je prietila svijetu, to jest rat, dočekamo u slobodi i u svojoj vlastitoj državi.

O uvođenju diktature u Jugoslaviji, o strahotama, koje su se dugi niz godina dnevno događale u Hrvatskoj, o odlučnom držanju i vitežkoj borbi Hrvata protiv nasilja i robstva – bili su, mogli su biti upućeni svi državnici svijeta, nešto preko svoje štampe, drugo preko svojih, u Jugoslaviji akreditiranih poslanika, a ostatak preko brojnih novih hrvatskih emigranata, ozbiljnih i legitimnih predstavnika hrvatskoga naroda. Pa što su učinili ti odgovorni državnici svijeta, čuvši očajni krik samrtničke borbe jednog malog, ali jednog od najstarijih naroda Europe, koji je za nju, kroz stoljeća, prolio more krvi? Začepili su uši, da ih taj krik ne smeta u njihovom miru, da ne naruši njihovo samozadovoljstvo, da im ipak ne bi probudio zaspalu savjest i prisilio njihovu senilnost na pokrete!

20. 4. 1929. podpisuju i izdaju u Sofiji: dr Ante Pavelić, hrvatski narodni zastupnik i poglavnik organizacije »Ustaša«, te Gustav Perčec, zagrebački gradski zastupnik u ime njihovog pokreta, a dr Stanišev, sa još desetoricom prvaka, u ime Macedonskog Nacionalnog Komiteta – »*Sofijsku Deklaraciju*« u kojoj se kaže:

»... dass das Kroatien und Mazedonien aufgezwungene unmoegliche Belgrader Regime beide in gleicher Weise veranlasst, ihre legale Taetigkeit zur Erkaempfung der menschlichen und nationalen rechte, der politischen Freicheit und der vollstaendigen Unabhaengigkeit Kroatiens und Mazedoniens zu koordinieren. ...«

[Hrvatski original:

»...da im nemogući režim, kome su podvrgnute Hrvatska i Makedonija, podjednako nalaže, da koordiniraju svoju legalnu djelatnost za izvojenje čovječijih i narodnih prava, političke slobode, te podpune nezavisnosti i Hrvatske i Makedonije....«]

Dr Krnjević pokrene u Ženevi, g. 1930. list, pod imenom »Croatia«, u svrhu obavještanja svijeta o željama Hrvata i o prilikama pod diktaturom u Jugoslaviji.

Dr Ante Pavelić osniva u Beču list »Grič«, sa istom zadaćom.

Da bi Ligu Naroda zainteresirali za hrvatsku stvar i upozorili je na stanje u Jugoslaviji, uputiše na nju, odgovarajućeg sadržaja, apele: dr Krnjević i ing Košutić, obojica tajnici HSS iz Beča 7. 9. 1929. i iz Ženeve 25. 1. 1930., a nekako u isto vrijeme čini to i dr Pavelić, osobno u Ženevi.

10. 7. 1930. uputi [apel] 4 000 Hrvata iz J. Amerike;

1. 9. 1930. 35 000 Hrvata iz Belgije;

4. 9. 1930. Hrvati iz Francuzke

6. 9. 1930. Hrvati iz Njemačke, te

nepoznatoga mi datuma oko 200 000 Hrvata iz Sjedinjenih Američkih Država – uputiše vlastoručno podpisane Memorandume na Ligu Naroda, u koje prikazaše nesreću svoje domovine i zatražiše, da se srbska vojska povuče sa područja, koja su prije rata bila u državnom sklopu Austro-Ugarske.

Dr Krnjević, ing Košutić, dr Pavelić i drugi osobno traže veze sa aktuelnim političkim državicima, tražeći pomoć. No uzalud!

Nepoznati su mi detalji razgovora, odnosno pregovora, koje je dr Maček vodio sa predstavnicima talijanske vlade, posredstvom, navodno, Carnelluttia, Zacharia i drugih. Poznato je nadalje, da je dr Andres, ministar u vladi zajedno sa drom Mačekom, imao dobre veze sa Neuhausenom, njemačkim generalnim konzulom u Beogradu i da je Njemački poslanik von Heeren posjetio dra Mačka na njegovom imanju, nekako neposredno pred rat.

Predstavljajući grupu u HSS, bolje reći politiku, koju je ta grupa odlučila provesti u djelo, ne bude li dr Maček mogao i htio slijediti želje i odluku hrvatskoga naroda – uzpostavio sam veze, u prvom redu sa novinarima, a onda i sa svim drugim ličnostima i faktorima, koji bi hrvatskoj stvari mogli biti korisni, da ih uputim u problem i da ih predobijem za suradnju. U to je vrijeme cijela Europa upravo vrvila od ljudi, koji su, kamuflirani pod raznim imenima i funkcijama, izpitivali situaciju i razpoloženje.

U vezi sa ovom sudskom razpravom, ja ću, ukratko, spomenuti samo ono, što sam poduzimao kod njemačkih ljudi, u svrhu da ih zainteresiram za našu stvar i da izpitam, koliko Njemačka ima razumijevanja za želje Hrvata, da obnove svoju državu; da li bi naše želje mogli dovesti u sklad sa međusobnim interesima, konkretno – da li bi Njemačka bila pripravna priznati državu Hrvatsku i, eventualno, pomoći i našu borbu za postignuće toga cilja, a, poslije i izgradnju naše države. Mnoštvo takovih razgovora i sa raznim ljudima sam vodio, napose od druge polovice g. 1940. pa do početka rata. Ni jednog takovog čovjeka nisam previdio, ni jednog nisam pustio da napusti zemlju, a da ne bude informiran o hrvatskom problemu i da ja ne bih čuo njegovo mišljenje, da bih, nakon mnogih takovih razgovora, mogao konačno stvoriti sud o pravom razpoloženju vodećih njemačkih faktora, o njihovim namjerama i kako oni, sa stanovišta njemačkih političkih, gospodarskih, ratnih i drugih interesa gledaju na jugoiztok Europe uobće. Upornošću, koju sam preuzeo mnogogodišnjim doticajem sa seljakom, ozbiljnošću i preciznošću, koja je bila karakteristika suradnika Seljačkog Pokreta i koju je nalagala osbiljnost samoga posla i opasnosti s time u vezi – sortirao sam sav taj materijal, na temelju koga sam mogao stvoriti samo jedan i nikakav drugi zaključak:

Od Njemačke nemaju Hrvati ništa drugo očekivati, nego koju riječ sažaljenja za našu tešku sudbinu, koju riječ simpatije za kulturno srodnog malog prijatelja, ali – nikakvog razumjevanja za našu odluku da se odcijepimo od Jugoslavije, a još manje podporu i obećanje, da će državu hrvatsku priznati, ako Hrvati, na bilo koji način, ipak uspiju provesti svoje namjere.

Njemački diplomati od karijere, kao von Heeren, poslanik u Beogradu, ili generalni konzul Freundt u Zagrebu, koji je u Hrvatskoj živio mnogo godina, te je ne samo poštivao i volio Hrvate, nego je imao vremena i sposobnosti, da problem Jugoslavije i Balkana uobće bolje i dublje upozna – nisu imali mnogo za govoriti. Generalni konzul Neuhausen, predstavnik nacionalsocijalističke partije, napose pako Goeringovog pravca vanjske politike, bio je sve. Njega je pak više interesiralo kako stoje akcije raznih rudnika u Srbiji, da li će one rasti ili padati, a za slučaj rata i propasti – nego ga je interesiralo pravo stanje i raspoloženje u Jugoslaviji. Da su Goering i on bili uvjereni – a, po obćem uvjerenju, i materijalno interesirani – protivnici cijepanja Jugoslavije, a time i težnja Hrvata za samostalnosti – to je bilo obće, a Hrvatima napose, poznato.

I s tim čovjekom ja sam, uzprkos svega, želio razgovarati. Primio me je u jesen 1940. g.

Kada se, ne trudeći se mnogo da bude ljubazan, na mene obratio kao na direktora službene novinske agencije, ja sam ga podsjetio, da kod njega sjedi hrvatski narodni zastupnik i to, među ostalim i ovim riječima: »... Znajte, g. gen. konzule, i ne zaboravite, da se kod Vas nalazi jedan ponosan predstavnik jednoga ponosnoga naroda. Nisam došao k Vama, da se poklonim predstavniku naroda, koji je velik i moćan, niti sam došao nešto od Vas moliti, nego sam, kao zastupnik hrvatskog naroda, došao predstavniku njemačke vlade, da ga podsjetim na stanovite činjenice, koje postoje vjekovima, te nisu rezultat niti političke taktike, niti imaju kakove veze sa momentano aktuelnom kojom grupom, kod Vas ili kod nas. Te su činjenice rezultat vjekovnog razvoja političkih, kulturnih i gospodarskih dodira i interesa među između naših naroda...«

Iznijevši mu želje i namjere hrvatskoga naroda, da stvori svoju državu, jer je došao do spoznaje, da je to jedina garancija za njegov miran život i nesmetani razvoj u budućnosti i zapitavši ga, da li bi mi mogao nešto reći o razgovorima između Hitlera i Mussolinija na Breneru, odnosno o stavu njemačke vlade prema, ničim opravdanim, zahtjevima Italije za teritorijalne promjene na iztočnoj obali Jadrana na štetu Hrvatske, on mi, na ovo, direktno postavljeno, pitanje nije odgovorio – što nije čudo i što sam očekivao – nego je pokazao interes, kako si mi zamišljamo unutarnje uređenje svoje države, zapravo na kojim načelima će ona biti sazdana, ako ipak do nje dođe, za što on, osobno, ne vidi nikakova izgleda.

Ja sam mu protumačio načela Seljačkog Pokreta, koja su formulacija osjećaja, želja, potreba i shvatanja države hrvatskoga naroda, te koja najbolje odgovaraju mentalitetu i tradicijama hrvatskoga naroda. Vidio sam, da ga moje razlaganje zanima, ali da sadržaj ne može dovesti u sklad sa vlastitim uvjerenjem.

Na jednu njegovu primjedbu, nakon koje bi morao bio prekinuti svaki daljnji razgovor s njim, da mi interes moga naroda nije nalagao, da postupim drugačije, a uzrujan sbog te njegove primjetbe, rekao sam mu, među inim, i ovo: Predstavnik hrvatskog naroda želio je ovdje govoriti sa predstavnikom vlade njemačkog naroda, ne pitajući tko joj je na čelu i kakova načela ona izpovijeda, jer je pravo svakoga naroda, da sebi postavi vladu, kakovu si on želi. To isto pravo pridržava sebi i hrvatski narod, koji je također svjestan, da su stari politički, a napose ekonomski i socijalni oblici zastarjeli i da treba tražiti nove.

U traženje tih novih oblika nastao je, nakon rata, i Vaš pokret. Ali, hrvatski narod je toga bio svjestan već pred 40 godina i dok je Njemačka još bila tvornica prinčeva i kraljeva, hrvatski je narod već odavno imao svoj originalni pokret, koji nije istovjetan Vašemu, ali je ipak istosmjernan, jer, kao i Vaš, traži nove političke, ekonomske i socijalne oblike, koji najbolje odgovaraju naravi, željama, potrebama i shvaćanju hrvatskoga naroda.

Vaša propaganda trajno naglašava, a to ne može činiti bez znanja i odobrenja Vaše vlade – da »Nacionalsocijalizam nije biljka, koju se može presađivati, niti je to roba za eksport«, dok mi Hrvati opet imamo svoju poslovicu, koja glasi »Svaka čizma ne paše na svaku nogu«! Mi se te poslovice držimo, a i u buduće se kanimo držati. Ne želeći pako Vašu savršenu propagandu tjerati u laž, ja vjerujem, da ste se i Vi odlučili držati Vaših spomenutih izreka – prema čemu bi se u ovom pitanju podpuno složili.

Molim Vas, da o ovom razgovoru podnesete izvještaj kompetentnom forumu Vaše vlade.«

Ovaj sam razgovor detaljnije iznio, jer se iz njega jasno razabire, da Nijemci nisu željeli razpad Jugoslavije, pa prema tomu niti rat s njom, niti uzpostavu hrvatske države. A i zato, da se vidi, da niti ja, a, vjerujem, niti jedan predstavnik hrvatskoga naroda, prema Nijemcima nije nastupao servilno ili prosjački. Takav sam način zadržao do kraja, ne samo zato, što drugačije ne bih ni mogao, nego i zato, što sam izkusio i uvjerio se, da je to jedini način, kako se mora nastupati, da se izazove poštovanje i uspjeh, ako je taj moguć.

Iza ovoga razgovora, koji je potrajao skoro dva sata, te je, nakon toga, što je gen. konzul Neuhausen stvar počeo uzimati sve ozbiljnije – obuhvatio sva pitanja, koja su nas obostrano interesirala; nadalje, iz razgovora, koje sam prije toga vodio sa mnogim ljudima i iz onih, koji su se poslije sve više, i sa sve važnijim osobama, redali, stekao sam ovo čvrsto uvjerenje:

1./ Njemačkoj bi u osnovi konveniralo, da Jugoslavija bude razstavljena u sastavne dijelove, jer je ona u prvom redu odskočna daska za rusko prodiranje prema Carigradu i Mediteranu, a u drugom redu, jer ugrožava Italiju, Tursku, Mađarsku i Austriju, odnosno, tada već, Njemačku, ali

2./ Njemačkoj nikako ne bi konveniralo, da Italija čvršće zasjedne na drugoj obali Jadrana; i baš zbog toga

3./ Njemačka ne želi rata protiv Jugoslavije, jer bi u slučaju rata s njom, ili morala Italiji popustiti, ili bi nastala situacija, koja bi mogla dovesti do loma Osovine.

Na sukobu interesa između Njemačke i Italije na Balkanu, napose na hrvatskom području, zbog čega Hitler nije htio rat sa Jugoslavijom, gradili smo i mi Hrvati svoju nadu, da će Njemačka, ako do rata sa Jugoslavijom ipak dođe, priznati državu Hrvatsku, da na taj način Talijanima spriječi put na drugu obalu Jadrana.

Da je ovo naše ocjenjivanje bilo izpravno i naša predviđanja isto tako, vidi se iz toka sjednice Krunskoga Vijeća, koja je održana u Beogradu, povodom pregovora o pristupu Jugoslavije Trojnom Paktu, odnosno iz izjava princa-regenta Pavla o njegovom razgovoru sa Hitlerom i iz prikaza te sjednice sa strane dra Mačka – što sam više godina nakon toga saznao.

Tko bi se, u pobijanju ovih tvrdnja, pozvao na činjenicu, da su Talijani, povodom rata, ipak zauzeli jake pozicije na drugoj obali Jadrana, taj neka konačno svoj zaključak stvori tek onda, kada upozna ove činjenice:

a/ U Deklaraciji o obnovi države Hrvatske, o kojoj ćemo poslije obširnije govoriti, a koja je sa strane Njemačke prihvaćena kao baza za priznanje države Hrvatske, kaže se ovako: »..... Granice Države Hrvatske obuhvataju ove historijske pokrajine: Hrvatsku sa Međimurjem, cijelu Slavoniju sa Srijemom, *cijelu Dalmaciju*, Bosnu i Hercegovinu, te hrvatski dio Vojvodine.«

b/ Dr Veessenmayer, u funkciji opunomoćenika njemačke vlade, kada je od mene čuo, da, onda pukovnik Kvaternik želi, da se Italija, istovremeno i direktno, zamoli za priznanje Države Hrvatske, a znajući, da Italija to nikada dobrovoljno ne bi učinila sa granicama, koje su u Proklamaciji utvrđene – učvrstio nas je u odluci, da prema Italiji ne treba praviti nikakvih koncesija.

c/ Bilo je predviđeno i dogovoreno, da će Hrvatska Seljačka i Građanska Zaštita, kao narodna vojska, kako je u spomenutoj Deklaraciji proglašena – jakim snagama zaposjesti cijelu hrvatsku jadransku obalu, a napose Hrvatsko Primorje i okolicu Zadra, te da će spriječiti svaki, eventualni, pokušaj Talijana, da prijeđu na hrvatski državni teritorij. Tko se sjeti, u kakvoj su se teškoj situaciji nalazili Talijani u Albaniji, te tko zna, s kakovim bi oduševljenjem svaki Hrvat branio svoje jadranske obale, te komu je poznato, da su Hrvati, napose Bosanci, uživali u Italiji glas boraca, s kojima se nije dobro sastati u neprijateljskim namjerama – taj će biti siguran, da bi predviđeno osiguranje hrvatske granice prema Italiji bilo dovoljno.

Pukovnik, poslije maršal, Kvaternik, komu su, kao generalštabnom častniku, bili prepušteni vojnički poslovi, nije izvršio što je bilo uglavljeno povodom naših razgovora.

d/ Talijani su tražili za sebe mnogo više, nego su postigli Rimskim Ugovorom.

e/ Niti ja, niti drugi hrvatski političari, nismo propustili izpitivati, odnosno iztraživati, kakovo će držanje zauzeti Nijemci, ako Hrvati, poslije rata ponovno i najenergičnije pokrenu pitanje hrvatskih pokrajina, koje su od prije i od najnovijeg vremena pod Italijom. Uvijek smo dobivali odgovore, s kojima smo mogli biti posve zadovoljni.

Mi smo nastavili svoje pripreme dalje. Pregovori o pristupu Jugoslavije Trojnom Paktu, nisu nas zaustavili u radu, nego su samo izazvali odluku, da nećemo izazivati sukoba, ako bude moguće spasiti mir. U koliko bi beogradska vlada išla još i dalje, to jest, ako nakon prihvata pakta stupi u rat na strani Njemačke, mi ćemo postupati prema onoj: »neprijatelj moga neprijatelja, moj je prirodni saveznik.«

Jugoslavija je prihvatila i potpisala trojni Pakt.

26. 3. 1941., navečer priređena je bila u Zagrebu, u Njemačkom Domu, priredba, na kojoj su s naše strane bili predstavnici Banske vlade, političke ličnosti i novinari, među kojima i ja. Na svakom Nijemcu moglo se opaziti, ne samo veliko razpoloženje, nego i iskreno oduševljenje zbog potpisa Pakta, te čvrsto uvjerenje, da je time definitivno osiguran mir sa Jugoslavijom. Premda sam i ja bio zadovoljan, da je izbjegnuta rat, nisam nikako dijelio uvjerenje

Nijemaca, da je osiguran trajni mir. Baš zbog toga moga izražavanja sumnje, da su Srbi zbilja voljni ostati neutralni u ovom ratu, razvila se razprava u kojoj su svi viđeniji Nijemci i domaći, a napose oni iz Rajha [Reicha], živo sudjelovali, hvaleći političku mudrost Srba, a mene nazvaše pesimistom. Ja sam pak svoje uvjerenje temeljio na poznavanju Srba i na ovim činjenicama:

1/ Srbi se iznad svega boje obnove Austro-Ugarske u bilo kojoj formi i vjeruju, da će Englezi, uz privolu i suradnju Amerikanaca, nakon dobivenog rata to učiniti, uklopivši u tu državnu formaciju i sve one pokrajine sadanje Jugoslavije, koje su i prije bile u sklopu Austro-Ugarske.

2/ Jugoslavija je uzpostavila diplomatske odnose sa Sovjetskom Rusijom, koja će se svakako zaratiti sa Njemačkom.

3/ Nakon toga, što su simpatije Francuza, a i Engleza, kao i povjerenje, prema Srbima znatno oslabile, napose zbog nejasnog držanja Jugoslavije u pitanju priključenja Austrije Njemačkoj – Rusija je jedina, bez obzira kakav je u njoj režim, koja će Jugoslaviju braniti od njenih susjeda, čija je ona područaj prisvojila, tamo od Balkanskog rata pa dalje.

Spomenuta diskusija završena je bila oko 22.30 sati.

Iste noći general Simović je izveo svoj puč u Beogradu, uz burno odo-bravanje Englezke i Amerike.

Sovjeti su jedini znali, zašto mogu biti vrlo zadovoljni sa takovim razvojem stvari.

Opisao sam prije, kako je hrvatski narod primio vijest o puču gen. Simovića, najnovijem obratu situacije. Mirno i sabrano, složan i odlučan, jer nikakove više nije bilo sumnje o tomu, kako će reagirati Njemačka, koja se onaj čas smatrala gospodarom svijeta.

Kada su narodni zastupnici, među njima i ja, zapitali dra Mačka, što on misli o novoj situaciji, moleći ga da svakako ostane u Zagrebu, on je, izbjegavajući dati direktan odgovor, rekao ovo (u dijalektu):

»Dečki, još nije situacija jasna i nije izključeno, da se može spasiti mir. Da Nemci nisu želili rata z Jugoslavijom, to ja znam dobro. Kaj sada misliju, to još ne znam, ali da Talijani ni sada nečeju rata z nami, to pak dobro znam. V sobotu se vrneju Joža (dr Torbar), Bariša (dr Smoljan) i Andres, a v tork dojde i Jura (dr Šutej, sva četvorica ministri u Simovićevoj vladi, koji su pod žandarskim bajunetama bili dopraćeni na prisegu, da su morali, ako i ne bi htjeli, stupiti u tu vladu) – pa ko veli, da se buju vrnuli v Beograd. Mi moramo biti pripravnii. Niti smemo zakesnit, niti se smemo prenaglit, nek još čekat, pa bumo vidli kaj bu.«

Građanska zaštita, zajedno sa policijom, osigurava mir i red u gradu.

Kada su, istom nekoliko dana nakon stupanja na prijestol kralja Petra II., na državnim zgradama u Zagrebu osvanule zastave, članovi zaštite odluče, u svom ogorčenju, ubiti bana Šubašića. Ta je opasna nepromišljenost bila sprječena jer je u Zagrebu bilo dosta vojske, pod zapovjedništvom srbskih oficira, pa bi bilo došlo do nepotrebnog prolijevanja krvi, a što bi bilo još gorje, izašlo bi, prije reda, na vidjelo, da dr Maček i Šubašić ne drže situaciju u svojim rukama, pa bi je centralna državna vlast pokušala uhvatiti u svoje ruke, što bi stvorilo još težu situaciju.

Proklamacija o prekidanju svake državnopravne veze sa Srbijom i o obnovi Države Hrvatske već je podpuno gotova. Izrađeni su i najpotrebniji prelazni zakoni. U oružništvo se, uglavnom može pouzdati i sve je priređeno za svaku eventualnost s te strane. Vojnička obavještajna i tajna služba surađuju s nama. Članovi banske vlade, počavši od njegovoga kabineta, isto tako. Poduzeto je sve, da se spriječi rušenje mostova i drugih važnih objekata.

31. III. sastajem se sa pukovnikom Kvaternikom, predstavnikom dra Pavelića i Ustaškog pokreta, jer je među nama prevladalo uvjerenje o potrebi, da se obnova države obavi na obćenarodnoj bazi, te da bude izključena svaka sumnja, da pojedine grupe misle samo na prigrabljivanje vlasti, a pojedinci na položaje. Uz to, grupa Ustaša, iako nije velika, predstavlja neustrašive borce, a njoj na čelu je čovjek, koji je iza dra Mačka, najpopularniji u narodu, te koji, u slučaju da dr Maček pođe drugim putem, najozbiljnije dolazi u kombinaciju za šefa države.

Rekao sam puk. Kvaterniku, kako mi, gledamo na situaciju, što smo dosad učinili, kako gleda na situaciju dr Maček, s kojim je on i sam već bio govorio.²⁷ Izrazio sam svoju bojazan, da dr Maček neće biti dovoljno odlučan, odnosno, da će podleći utjecaju nekolicine ljudi njegove najbliže okoline, ali sam od njega tražio, da prihvati ovo naše stanovište, prije nego počnemo govoriti konkretno:

»Ako dođe do rata, a dr Maček se odluči na kidanje s Beogradom i za proglašenje Države Hrvatske, onda će on preuzeti vodstvo države, jer će Narodno Zastupstvo, koje je legitimno predstavništvo hrvatskoga naroda, jednodušno biti uz njega, a isto tako i sve organizacije Hrvatskoga Seljačkoga Pokreta, napose vojničke formacije, kao i svi drugi kod toga posla važni faktori, ukratko čitav hrvatski narod, sa svim svojim snagama i s najvećim oduševljenjem. U tomu slučaju uzet ćemo, kao da se ovaj naš razgovor nije ni vodio, kao da se nikakove posebne pripreme nisu vršile. Ove će pripreme i ovi razgovori služiti samo kao znak i potvrda, da je hrvatski narod zbilja tako politički svjestan i organiziran, da njegova sudbina i budućnost ne ovise o slučaju, ili o jednom čovjeku, nego, da je on sposoban, u svako vrijeme, u svakoj situaciji, svoju sudbinu uzeti u svoje ruke. Bit će ujedno dokaz, da su njegovi izabrani predstavnici na svaku eventualnost mislili, da su opravdali povjerenje, koje im je narod poklonio, da su bili u stanju izvršiti svoju dužnost.

Za slučaj pako, da dr Maček drugačije odluči i pokuša izvesti, sve je već pripravljeno i osigurano, da na tom putu ostane sam, odnosno sa nekolicinom svojih osobnih prijatelja.«

Puk. Kvaternik je u cijelosti prihvatio moje stanovište, što sam i očekivao, jer sam čuo, da se je i sam, odmah nakon vijesti o puču, stavio dru Mačku na raspolaganje. Učinio je to zagrlivši me i sa riječima: »Sinko, zar ti misliš, da je to već tako blizu!«

Kad sam mu pročitao tekst Proklamacije, on je odmah, u načelu, prihvatio cijelu, zaželivši samo neke manje promjene teksta ali i promjenu ove točke: »Moli se vlada Njemačkog Rajha [Reicha], da prizna Državu Hrvatsku i da izhodi priznanje sa strane sila osovine:«

²⁷ Slavko Kvaternik tražio je sastanak s Mačekom poslije Simovićevog puča, ali ga Maček nije htio primiti. *Vojskovoda i politika, nav. dj.*, 131.

On je želio, da se na isti način, u isto vrijeme i direktno i Italija zamoli za priznanje. Uvjeravao sam ga, da to ne bi bilo dobro, jer Italija aspirira na neka naša narodna područja, te zbog toga neće dobrovoljno pristati na ove zapadne granice države Hrvatske, dok, naprotiv u tomu pitanju sigurno možemo računati i na razumjevanje i na podporu Njemačke.

Budući da je puk. Kvaternik ostao uporan u svomu zahtjevu, rastali smo se s time, da i drugi dan nastavimo razgovore.

Dr Maček poslao je, međutim, u Beograd ing Košutića, da razgovara sa vodećim ljudima nove vlade i da izvidi njihove namjere.

Opaza se sve veća nestrpljivost naroda. Narodni prvaci su ogorčeni, jer dr Maček niti saziva sastanak Hrvatskoga Narodnoga Zastupstva, što su svi očekivali, te je zbog toga većina već i stigla u Zagreb; on ne daje niti upute niti izjave, iz čega bi se moglo zaključiti, što misli. Samo vodi razgovore s ljudima, koji u narodu uživaju slab glas i povjerenje.

Zaštita, kojoj je on još, ali samo nominalni, uvjetovani, vrhovni zapovjednik, stvara odluku, da će dra Mačka i dra Krnjevića zarobiti i internirati, ako pokušaju otići u Beograd, a dra Šubašića da ni u kojem slučaju neće pustiti živa iz Zagreba. Uspjelo nam je ovo ogorčenje svesti na pravu mjeru i kanalizirati u korisnom pravcu i to iz razloga, koje sam prije već naveo.

Opunomoćenik njemačke vlade dolazi u Zagreb i vodi razgovore s drom Mačkom, o kojim razgovorima on ne izvještava narodne zastupnike, koji nestrpljivo čekaju odluku, jer njemačke divizije marširaju prema granici, pa treba otići svaki u svoj kotar, da bude među narodom

Ing Košutić se vratio iz Beograda [ujutro 3. travnja], podnio dru Mačku svoj izvještaj, nakon čega se kod njega skupilo desetak narodnih zastupnika, većinom iz Zagreba, koji ga zamoliše, da ih izvijesti o svojim razgovorima u Beogradu.

On je, među inim, rekao ovo:

Razgovarao sam sa predsjednikom vlade generalom Simovićem i sa ministrom vanjskih poslova Ninčićem, te su obojica izjavila, da će vanjska politika vlade počivati na podpisanom Trojnom Paktu, a unutarnja politika na Sporazumu Maček-Cvetković, koji sporazum nova vlada želi ne samo držati, nego ga i proširiti i produbiti i to ovako:

- 1/ Banovina Hrvatska dobit će za svoje potrebe 600 000 000 dinara;
- 2/ oružništvo na području Banovine Hrvatske prelazi podpuno pod kompetenciju Bana;
- 3/ provest će se reorganizacija vojske u tomu pravcu, da će Hrvati od tada vojsku služiti samo na području Banovine i pod zapovjedništvom hrvatskih častnika
- 4/ bit će sazvan Hrvatski Sabor.

Srbska emigracija oko kralja Petra, danas, ne će ni čuti o tomu, da su Srbi bili za neutralnost u prošlom ratu, uz uvjet, da im Nijemci garantiraju nepovredivost granica Jugoslavije, a to znači njihov gospodujuć položaj u njoj i k tomu još malu nagradu zbog takovoga držanja, u obliku izlaza na Solun, na račun »prijateljske i savezničke« Grčke, što su sve Nijemci prihvatili.

Kada su lagali? Ili poslije rata, kada su sa velikom bukom, cijeli svijet htjeli podučiti, što je junačтво, požrtvovnost i »vernost zapadnim demokracijama« – ili su lagali onda, kada su ing Košutića uvjeravali, da žele mir i da su odlučili držati se podpisanoga Trojnoga Pakta.

Oba puta su lagali!

Nakon što su nekoji stariji zastupnici izrekli svoje mišljenje, iz koga se vidjelo sve nepovjerenje prema ovim »danajskim darovima«, predložio sam ja, da malo analiziramo ove ponude, da vidimo, što one praktički nama donose i što to mi sve stavljamo na kocku, ako, zabavljeni ovim darovima, zaboravimo na konačni cilj naše duge i teške borbe.

Kada bi zbilja bilo moguće spasiti mir, onda bi ove ponude potvrdile to, da i Srbi priznaju, da ono, što su Hrvati postigli sporazumom od 1939. nije maksimum niti želja niti prava hrvatskoga naroda, pa bi nas za mali korak pomakle konačnom cilju.

Budući pako, da nema nikakovoga izgleda za mir, ove ponude za Hrvate nemaju nikakove praktičke vrijednosti, da i ne govorimo o tomu, koliko je teško i uvredljivo za jedan narod, kada mu drugi narod može po volji davati ili uzimati zapravo njegovo vlastito. Dakle:

600 000 000 dinara, koje će dobiti Banovina Hrvatska, potrošit će se na izvanredne potrebe u vezi sa ratom; da se reorganizira vojska kako je ovdje obećano, potrebno je, uz dobru volju – u koju ne možemo vjerovati, ako se sjetimo, s kakovim poteškoćama su prenašane kompetencije iz sporazuma od 1939. g. – više godina; da se odstrane nepouzđani oružnici i zamijene novima, treba također mnogo vremena; saziv Hrvatskoga Sabora imao bi za posljedicu samo to, da bi se u buduće sastajali na drugom mjestu, nego smo se do sada sastajali, da bi se u buduće vozili vlakovima u 1. razredu i badava, mjesto, kao sada u 3. razredu i na svoj račun, te da bi uz to dobivali velike dnevnice – izgubivši, ali, za uvijek i poštovanje i povjerenje svoga naroda.

Nije više aktuelno proširivanje i produblivanje sporazuma sa nevjernim Beogradom, nego je došao čas za nešto mnogo većega. Ako mi, predstavnici hrvatskog naroda, ne znamo što nam je činiti, ili smo neodlučni, sidimo svi zajedno na ulicu, pa koga prvoga od Hrvata sretremo, bio to seljak, radnik, građanin ili intelektualac, žena, ili starac, zaustavimo ga i pitajmo ga, što narod očekuje od nas u ovom času, što nam je učiniti. I bez premišljanja učinimo tako, bez bojazni, da ćemo pogriješiti, jer sav je narod jednodušan u tomu, da sada treba proglasiti svoju samostalnu državu Hrvatsku!

Na pitanje, što je odlučio dr Maček, odgovorio je ing Košutić, po prilici, ovako: Predsjednik je odlučio, da preuzme položaj podpredsjednika vlade i to nakon razgovora sa opunomoćenikom Hitlera. Nije se moglo sa sigurnošću razabrati, da li je ta odluka dra Mačka rezultat uspjelih, ili neuspjelih razgovora sa Hitlerovim izaslanikom, no akcentuiranje ing Košutića bilo je takovo da bi se prije moglo zaključiti, da je ova odluka rezultat uspjelih razgovora.

Ne mogavši to vjerovati, a svjestan, da se radi samo još o danima, a moguće i o satima, te da treba imati posve jasnu situaciju, da se na vrijeme mogu poduzeti još potrebni koraci, otišao sam u njemački generalni konzulat, da saznam, što je od toga istina.

Razgovoru je prisustvovao gen. konzul Freundt, dr Kreiner, činovnik konzulata u svojstvu tumača, te dr Veesenmayer, koga mi je konzul predstavio, objasnivši mi na početku razgovora, da je g. Veesenmayer došao iz Berlina, te da posjeduje sve punomoći u vezi sa hrvatskim željama.

Iznio sam najprije kako je nama prikazana situacija u Beogradu, pregovori sa vodećim ministrima nove vlade, te kojim riječima nas je Košutić izvijestio o odluci dra Mačka. G. Veesenmayer uzrujao se je, zbog nejasnosti ing Košutića, ali se brzo umirio i, ustavši, rekao je ovo:

»Ja Vam ovdje službeno izjavljujem: Izaslanik Fuehrera posjetio je dra Mačka, te mu je ponudio punu pomoć za uspostavu države Hrvatske. Međutim, dr Maček nije shvatio naše intencije, nego je sudbinu Hrvatske povezao sa sudbinom Jugoslavije.«

Na to sam ja izjavio ovo: »Legitimni predstavnik hrvatskoga naroda jest Hrvatsko Narodno Zastupstvo kao cjelina, a dr Maček je mogao govoriti i odlučivati u ime hrvatskoga naroda, samo na temelju i u okviru ovlasti, koje mu je to Hrvatsko Narodno Zastupstvo dalo.

Nikada Hrvatsko Narodno Zastupstvo nije dru Mačku dalo ovlaštenje, da se može izjaviti i da smije raditi protiv uzpostave države Hrvatske.

Prema tomu, ovim svojim činom, dr Maček se sam odrekao vodstva nad hrvatskim narodom i sam je sebe skinuo sa položaja predsjednika Hrvatske Seljačke Stranke, te njegove izjave ne obvezuju više hrvatski narod, on takove izjave nije mogao dati kao vođa naroda i predsjednik stranke, nego samo kao podpredsjednik kraljevske jugoslavenske vlade.

Velika većina hrvatskih narodnih zastupnika i drugih uglednih predstavnika javnoga života Hrvatske želi i odlučila je ovo:

Na to sam pročitao tekst Deklaracije, koje čitanje je dr Veesenmayer pratio uzklucima odobravanja, izjavivši na koncu:

Sjajno, izvrstno je sastavljeno, sve može ostati ovako!

Upozorio sam ga na situaciju, koja je nastala odlukom dra Mačka, s obzirom na ličnost budućeg šefa države. Izvijestio sam ga o mojim pregovorima sa puk. Kvaternikom i o tomu, da se, nismo mogli složiti u dvije stvari. Kada sam mu rekao, koje je to pitanje, dr. Veesenmayer je odvratio ovako:

»Ne želim se uplitati u to, ali, ako Vi mislite, da je zbilja potrebno razgovarati sa puk. Kvaternikom, upriječite sastanak u troje, pa ću ja pokušati g. pukovnika uvjeriti, da je vaše stanovište izpravno i po hrvatski narod koristno.«

Ja sam na taj prijedlog pristao i tako je došlo do sastanka između dra Veesenmayera, puk. Kvaternika i mene (dr Kreiner je opet prisustvovao kao tumač) i to na 5. 4. 1941., u 8 sati u jutro, na kojem sastanku istom, upoznao je puk. Kvaternik izaslanika njemačke vlade.²⁸

Sastanak je bio kratak, jer je puk. Kvaternik brzo pristao da sporna točka Proklamacije ostane, kako sam ja sastavio.

Odlučeno je, da se brzo učini prievod na njemački, te da Deklaraciju potpišu po trojica predstavnika Seljačke Stranke i Ustaškog pokreta.

²⁸ Slavko Kvaternik razgovarao je s Veesenmayerom već 3. travnja, prvog dana njegovog boravka u Zagrebu. *Vojskovođa i politika, nav. dj.*, 132.

Istoga dana poslije podne donio sam ja potpisanu Proklamaciju [Deklaraciju] u gostionu Bednjanec, gdje sam sjeo za prazan stol i, naručivši pivo čekao. Ušao je dr Kreiner, učinivši se da me ne pozna, zapitao da li smije sjesti k mome stolu. Naručivši i on pivo, šuteći je pio, neprimjetno od mene preuzeo izpod stola već potpisanu Deklaraciju, na što je on napustio lokal. Čas iza toga donio mi je jedan suradnik vijest, da je uhvaćen tajni nalog, da njemačkog kurira, koji večeras odlazi za Berlin, treba uhapsiti, uzprkos propisne dozvole.

Uspjelo mi je još uхватiti dra Kreinera i uzprkos toga, što je okolina konzulata vrvila od detektiva i što se dr Kreiner držao kao da me ne pozna – da ga upozorim na opasnost, koja prijete kuriru. Odgovorio mi je, da će u isto vrijeme poći dva kurira, dvima raznim putevima.

Budući se nisam odazvao pozivu u vojsku, a i sa drugih strana mi je prijete opasnost, živio sam od 27. 3. pod krivim imenom, na krajnjoj periferiji grada, kamo sam poslije svega opisanoga otišao. Drugi dan je započeo rat. Preselio sam se u sklonište u gradu, a o razvoju događaja obavještavao me jedan član Šubašićeve banske vlade. Budući da se u vojničke poslove ne razumijem pustio sam, s punim povjerenjem, da ih samostalno vodi puk. Kvaternik, odnosno zapovjednici Zaštite, no pokazalo se poslije, nažalost, da što se tiče puk. Kvaternika, nisam smio imati toliko povjerenje.

Jer, kada sam 10. 4. oko podne vidio, da je vrijeme, da se obavi i zadnja formalnost same objave narodu o uzpostavi države Hrvatske, nikako nisam mogao pronaći puk. Kvaternika, koji je ne čekajući mene, radiem proglasio uzpostavu države ali ne čitajući odgovarajući dio teksta potpisane Proklamacije [Deklaracije], to jest u ime hrvatskog naroda i njegovih legitimnih predstavnika, nego u ime Poglavnika i Ustaškog pokreta. Učinio je nešto, na što od nikoga nije bio ovlašten, te su ovaj i drugi njegovi čini prouzrokovali mnogo zlo i nesreću, do čega inače ne bi došlo.

Dne 10. travnja 1941., obnovljena je Država Hrvatska, voljom, odlukom i radnjom cijeloga hrvatskoga naroda i njegovih legitimnih predstavnika.

Istoga dana izvršio je puk. Kvaternik državni udar, svojim načinom proglašenja i time, što je spriječio sastav vlade koncentracije svih narodnih snaga, na čelu [s] triumviratom, dok svoju dužnost ne nastupi šef države, sa po jednim predstavnikom Hrvatske Seljačke Stranke, Ustaškog pokreta i Zaštite, koja je privremena narodna vojska ili jednog člana dosadanje banske vlade²⁹ – kako je sve to bilo dogovoreno na našim sastancima između 31. 3. i 5. 4. 1941. g.

²⁹ Dio »...ili jednog člana banske vlade...« naknadno je dodan običnom olovkom. – Na kopiji 28. stranice iza teksta je priličan broj bilješki. Budući da su prilično nečitljive i napisane bez reda, nije ih bilo moguće ovdje prepisati.

SUMMARY

TESTIMONY GIVEN BY JANKO TORTIĆ ABOUT CROATIAN PEASANT PARTY AND THE EVENTS IN APRIL 1941

The author publishes an unknown document of Janko Tortić (1902–1962), Croatian Peasant Party member of the parliament. Since 1927 Tortić was the leader of intelligence office of the main secretariate of Croatian Peasant Party and the editor of the Party newspaper. After the putsch of general Simović he participated in creating the independent Croatian state. During the war he collaborated with the Independent State of Croatia's authorities. Owing to his activity, many followers of the Croatian Peasant Party joined the Ustasha movement, and Tortić himself became a member of the government. After the World War Two he emigrated to the USA, where he died. Tortić's document is important for the research work on the activity of Croatian Peasant Party, especially the events which occurred immediately before the establishment of the Independent State of Croatia. The document is provided with an introduction and the notes.